

Mihai-Octavian Groza

**Un ierarh transilvănean și epoca sa.
Viața și activitatea episcopului Vasile Moga (1774-1845)**

Mihai-Octavian GROZA

*Un ierarh transilvănean și epoca sa.
Viața și activitatea episcopului
Vasile Moga (1774-1845)*

Editura ASTRA-DEJ

2018

**COLECȚIA „TINERI LA TRIBUNA ASTRA”
VOLUMUL II**

*Lucrare realizată cu sprijinul Despărțământului
„Dr. Teodor Mihali” Dej al ASTRA
– Președinte: Dr. ec. Radu GAVRILĂ –*

*Mulțumim Consiliului Local Dej
și Primăriei Municipiului Dej,
Primar ing. Costan MORAR,
pentru sprijinul acordat.*

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

GROZA, MIHAI OCTAVIAN

Un ierarh transilvănean și epoca sa / viața și activitatea
episcopului Vasile Moga : (1774-1845) / Mihai-Octavian Groza ; pref.:
conf. univ. dr. Florin Dobrei. - Dej : Astra-Dej, 2018

Conține bibliografie. - Index

ISBN 978-973-1942-54-4

I. Dobrei, Florin (pref.)

28

929

Editura **ASTRA-DEJ**

Dej, str. N. Iorga, nr. 5, jud. Cluj, România

Telefon: 0722 994 508, 0742 001 233

e-mail: cartiradu@yahoo.com

cartiradu@gmail.com

„Arhiereul nu este ca să se mândrească, ci ca să fie el chipul smereniei lui Hristos care a spălat picioarele apostolilor, le-a sărutat și a murit pe cruce” (Dumitru Zamisnicu)

CUPRINS

Prefață	9
---------------	---

Argument	15
----------------	----

Un ierarh transilvănean și epoca sa. Viața și activitatea episcopului Vasile Moga (1774-1845)

Introducere	21
-------------------	----

Context istoric	22
-----------------------	----

Vasile Moga: scurte informații biografice	26
---	----

Alegerea pe scaunul episcopal al Transilvaniei	27
--	----

Programul pastoral al noului episcop	33
--	----

Titulatura noului episcop	34
---------------------------------	----

Sedentarizarea scaunului episcopal în Sibiu	35
---	----

Vasile Moga: activitatea bisericească	37
---	----

Vasile Moga: activitatea cultural-educățională	39
--	----

Vasile Moga: conflictul cu învățatul Gheorghe Lazăr	45
---	----

Vasile Moga: relația cu Biserica Greco-Catolică	46
---	----

Vasile Moga: activitatea național-politică	48
--	----

Vasile Moga: „ <i>lupta pentru episcop român la Arad</i> ”	51
--	----

Vasile Moga și comunitatea ortodoxă din Sebeș	53
---	----

Sfârșitul și evaluarea episcopatului mogaian	55
--	----

Concluzii	59
-----------------	----

Bibliografie	61
--------------------	----

Anexe documentare	71
-------------------------	----

Document 1: Discursul rostit de episcopul Vasile Moga cu ocazia instalării sale la 29 iunie 1811	71
Document 2: Prima pastorală a episcopului Vasile Moga, lansată la 10 august 1811	73
Document 3: Testamentul episcopului Vasile Moga	77
Document 4: Necrologul episcopului Vasile Moga, publicat în paginile ziarului „Illustrierte Zeitung” (7 martie 1845)	81
Document 5: Constantin von Wurzbach, <i>Vasile Moga</i> <i>episcopul valahilor greco-neuniți din Transilvania</i>	85
Anexe fotografice	89
Mihai-Octavian Groza: fișă de autor	95
Indice de nume	109

PREFAȚĂ

Episcopul Vasile Moga al Ardealului (1774-1845): un ierarh „de neamul și sângele nostru român, patriot de țara noastră”

În plan ecleziastic, istoria primei jumătăți a secolului al XIX-lea a fost marcată, în Transilvania, de figura providențială a episcopului Vasile Moga, cel dintâi arhipăstor român de după desființarea Mitropoliei Ortodoxe ardelenе de către austrieci în anul 1701, personalitate marcantă a vieții național-politice și cultural-bisericești a românilor din monarhia habsburgică. Pentru început, se cuvine să punctăm câteva coordonate istorico-ecclesiastice și biografice.

După o lungă sedisvacanță ierarhică (1796-1811), timp în care conducerea provizorie a „Diecezei Greco-Răsăritene Neunite a Ardealului” a revenit protopopilor Ioan Popovici din Hondol (1796-1806) și Nicolae Huțovici din Hunedoara (1806-1811), în calitate lor de vicari generali, și ca urmare a repetatelor memorii trimise curții imperiale din Viena, prin care se solicita alegerea unui nou episcop, „de neamul și sângele nostru român, patriot de țara noastră”,¹ la 21 decembrie 1810, împăratul Francisc I (1792-1835) a dat vot favorabil propunerii guvernului transilvănean de numire a capelanului Vasile Moga din Sebeș în fruntea eparhiei ortodoxe ardelenе (deși acesta, la sinodul electoral întrunit la Turda, la 19 septembrie/1 octombrie 1810, se clasase pe locul al doilea, după vicarul în funcție). A fost hirotonit episcop la 23 aprilie 1811, fiind instalat la Cluj, la 29 iunie 1811, în prezența guvernatorului, a protopopilor și a numeroși preoți, eveniment adus, apoi, la

¹ Ion Matei, *Vacanțele Mitropoliei Ortodoxe din Ardeal în veacul XVIII*, Cluj, Tiparul Diecezan, 1922, p. 11.

cunoștința tuturor preoților și a credincioșilor din parohiile și filiile „greco-răsăritene”, printr-o circulară emisă la 10 august 1811.

Episcopul Vasile Moga se născuse la Sebeș, în anul 1774. A studiat la colegiile catolice din Alba-Iulia și Cluj, călugărindu-se la mănăstirea sârbească Cruședol. Ca ierarh, activitatea sa a fost rodnică și complexă. Astfel, în *plan administrativ-gospodăresc*, după o rezidență provizorie în Cluj, cea dintâi inițiativă a fost achiziționarea unui corp de clădiri în Sibiu în 1819, în care a mutat, doi ani mai târziu, reședința eparhială, Consistoriul și școala teologică; pentru locuințele profesorilor, a zidit o aripă distinctă. În *plan cultural*, a rânduit ca în fiecare sat să se deschidă câte o școală „poporală”, cu preotul funcționând pe post de profesor de religie și inspector, iar cantorul pe acela de învățător. Pentru pregătirea viitorilor păstori sufletești, la 15 martie 1811 a reorganizat cursul de preoție al dascălului Simion Jinariu (cel pedagogic, aflat sub conducerea lui Dimitrie Eustatievici, se înființase în anul 1786), prin aducerea, la Sibiu, a cărturarului Gheorghe Lazăr, iar ulterior, după plecarea acestuia la București, a profesorilor Moise Fulea și Ioan Moga. De asemenea, cu binecuvântarea sa, s-au retipărit numeroase cărți de cult, precum și câteva ediții ale *Bucovinei*. Fructuoasă i-a fost și activitatea în *plan național-politic*. Singur sau însoțit de omologul său unit de la Blaj, Ioan Lemeni, ierarhul sibian a adresat curții vieneze și Dietei Transilvaniei, în numele tuturor preoților și a credincioșilor ardeleni, mai multe memorii, importante sunt cele din 17 aprilie 1834, 18 iulie 1837 și 6 ianuarie 1842, bine argumentate din punct de vedere istoric, economic și juridic (multe constituiau o reiterare a cererilor din cunoscutul *Supplex Libellus Valachorum* din 1792), toate axate pe ideea necesității recunoașterii egalității în drepturi a populației românești cu celelalte „națiuni” ale țării. În vederea ameliorării situației materiale a preoțimii, începând cu anul 1816,

episcopul a trimis, aceluiași foruri civile, petiții după petiții, solicitând acordarea de „porții canonice”, scutirea de impozite și de prestarea sarcinilor publice, precum și acordarea de ajutoare bănești din „casele alodiale” (casieriile orășenești); în paralel, erau reclamate abuzurile autorităților comitatense și scăunale: arestările și amenzile aplicate clericilor, înrolarea dascălilor neuniți în armată, obligativitatea redactării actelor parohiale în limbile maghiară și latină etc. În 1837 a protestat, de unul singur, împotriva abuzurilor la care erau supuși românii din „Fundus Regius”. În *plan pastoral-misionar*, de la el se cunosc peste 40 de pastorale și circulare, trimise clerului și credincioșilor ardeleni, prin care urmărea întărirea credinței, a moralei și a disciplinei preoțești; altele vizau chestiuni liturgice și administrative, iar câteva aveau un pronunțat caracter social-filantropic.

Fire energetică, înaltul-ierarh s-a preocupat, așadar, îndeaproape, de soluționarea tuturor problemelor și a neajunsurilor păstoriților săi, cerând la Viena drepturi politico-sociale în numele lor, hirotonindu-le preoți și diaconi, deschizându-le școli cu un personal didactic calificat, binecuvântând ridicarea de noi lăcașuri de cult și tipărirea de cărți bisericești etc. A trecut la cele veșnice la 17 octombrie 1845, fiind înmormântat lângă „biserica din groapă” din Sibiu. După o scurtă sedisvacanță, în anul următor a fost trimis în Transilvania, în calitate de vicar (administrator) al Mitropoliei de Karlowitz, un arhimandrit aromân, Andrei Șaguna, cel ce avea să fie socotit, ulterior, cea mai importantă personalitate a secolului al XIX-lea, cel mai însemnat ierarh ortodox ardelean din trecutul nostru bisericesc, iar din 2011, în urma canonizării proclamate de către Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe Române, „Sfântul Ocrotitor al Ardealului”.

Lăudabila inițiativă de a reuni între paginile acestui volum, într-o formă sintetică, dar cuprinzătoare, de a prelucra și de a întregi, prin propriile cercetări, surse istoriografice disparate,² privitoare la viața și activitatea episcopului Vasile Moga, aparține tânărului și neostenitului istoric Mihai-Octavian Groza, fondator și președinte al Despărțământului ASTRA din Sebeș (despărțământ al prestigioasei asociații culturale transilvănene închinat, ca titlatură, tocmai memoriei marelui ierarh ardelean), cel care, cu migală, competență și trudă de cronicar, a reușit să scoată de sub colbul nemeritat al uitării, ca un prinos de înaltă cinstire, chipul vrednicului de amintire arhipăstor sebeșean.

Prin volumul de față, intitulat *Un ierarh transilvănean și epoca sa. Viața și activitatea episcopului Vasile Moga (1774-1845)*, întocmit pe baza unei temeinice și minuțioase bibliografii, istoriografia

² Dintre volumele, studiile și articolele ce i-au fost consacrate, total insuficiente însă, dacă ne raportăm la „statura” acestui vrednic de pomenire ierarh, amintim doar câteva: Ioan Lupaș, „Acte privitoare la alegerea și instalarea episcopului ardelean Vasile Moga (1810-1811)”, în *Biserica Ortodoxă Română*, an XXXV, 1911-1912, pp. 781-790 și an XXXVII, 1913-1914, pp. 593-597 și 789-794; Idem, „Episcopul Vasile Moga și profesorul Gheorghe Lazăr. Cu mai multe documente inedite”, în *Analele Academiei Române-Memoriile Secțiunii Istorice*, seria a III-a, tom XXXVII, 1915, pp. 867-924; Sebastian Stanca, *Viața și activitatea episcopului Vasile Moga (1774-1845)*, Cluj, Tipografia Eparhiei Ortodoxe Române, 1938, 127 p.; Partenie Pop, „Episcopul Vasile Moga colaborator al oamenilor de cultură bănățeni”, în *Mitropolia Banatului*, an XXIII, număr 1-3, 1973, pp. 116-122; Pavel Cherescu, „Contribuția episcopului Vasile Moga la dezvoltarea învățământului românesc din Transilvania”, în volumul *Contribuții la studiul istoriei Bisericii Ortodoxe Române (secolele XVIII-XIX)*, editat de Pavel Cherescu, Oradea, Editura Adsumus, 2001, pp. 157-185; Mircea Păcurariu, *Cărturari sibieni de altădată*, ediția a II-a, Sibiu, Editura Andreiana, 2015, pp. 58-68; Mihai-Octavian Groza, Iuliu Marius Morariu, „Un ierarh și epoca sa. Viața și activitatea episcopului Vasile Moga (1774-1845) reflectate în istoriografia românească”, în volumul *Slujire și educație*, coordonat de Daniel Alic, Cluj-Napoca/Caransebeș, Presa Universitară Clujeană/Editura Episcopiei Caransebeșului, 2016, pp. 652-666; *Astra Sabesiensis*, „Un episcop și epoca sa. Vasile Moga (1774-1845)”, supliment număr 1, 2017, 632 p. etc.

ecleziastică se îmbogățește cu o nouă și cuprinzătoare monografie. Lucrarea, structurată pe mai multe capitole și însoțită de o bogată anexă documentară și fotografică, deschide și perspectiva altor studii similare, constituind, ca metodă de lucru, un neprețuit îndreptar pus la dispoziția tuturor acelor care se apleacă cu drag asupra buchisirii și înțelegerii întortocheatelor taine ale „muzei Clio”. Ca atare, ea se recomandă, spre lectură și cunoaștere, atât cercetătorilor avizați, familiarizați cu investigația documentară de acest tip, cât și publicului larg, anume acelor cititori dornici de a aprofunda o pagină strălucită din istoria mult încercatelor meleaguri ardelenene și de a cunoaște, atât cât cuvintele scrise o pot face, bogata activitate administrativ-gospodărească, pastoral-misionară, cultural-educățională și național-patriotică a unui mare ierarh.

Pr. conf. univ. dr. Florin Dobrei
Deva, Duminica Ortodoxiei, anul Domnului 2018

ARGUMENT

La finele anului 2017, în cadrul programului „Tineri la tribuna ASTRA”, la invitația colegului și prietenului Radu Gavrilă, președintele Despărțământului ASTRA „Dr. Teodor Mihali” Dej, în cadrul unei întâlniri memorabile, am susținut o prelegere despre viața și activitatea episcopului Vasile Moga (1774-1845), primul episcop român al Transilvaniei după trecerea unei părți a bisericii sub ascultarea Romei și după încorporarea provinciei în Imperiul Habsburgic, un personaj atât de drag sufletului meu.

În cadrul discuțiilor pe marginea comunicării, mi-a fost lansată invitația de a publica textul acesteia sub forma unei broșuri. Mărturisesc că, inițial, am privit propunerea cu o anumită rezervă, considerând că aceasta ar putea fi privită ca o dovadă de superficialitate; un asemenea subiect ar merita tratat, fără doar și poate, într-un volum mult mai amplu, monografic, restitativ (primii pași în vederea realizării unui astfel de volum fiind puși prin publicarea unui supliment al anuarului *Astra Sabesiensis* dedicat, în întregime, vieții și activității episcopului Vasile Moga). Însă, conștient de faptul că publicul pasionat de istorie ar trebuie pregătit pentru un volum de informații mult mai mare și rememorând exemplul înaintașilor aștrști care, pentru a disemina rezultatele cercetărilor până la nivelul de jos al societății, publicau mici broșuri (cel mai elocvent exemplu, în acest sens, fiind cel al preotului-cărturar Sebastian Stanca, cu mici broșuri dedicate voievodului Mihai Viteazul, învățatului Gheorghe Lazăr, compozitorului Gheorghe Dima etc.), am decis să accept propunerea. La aceasta a contribuit și constatarea că nume grele ale istoriografiei românești contemporane încă uzitează această practică (unii doar pentru a-și „îmbogăți” lista de publicații, însă,

cei mai mulți, din dorința sinceră de a populariza rezultatele cercetărilor derulate de-a lungul anilor).

Pe parcursul ultimilor patru ani, prin activitățile desfășurate în cadrul despărțământului astrist de la Sebeș, mânat de deviza episcopului Vasile Moga, „*siliți să nu rămânem rușinați*”, am încercat o reevaluare a episcopatului mogaian și o prezentare a acestuia publicului pasionat de istorie. Ba mai mult, în memoria vrednicului ierarh, anual, la Sebeș, sunt organizate Colocviile „Vasile Moga”, ajunse la cea de-a cincea ediție. Prin natura profesiei, de câte ori programul mi-a permis, am încercat să mă aplec asupra vechilor înscrisuri și documente, precum și asupra surselor secundare referitoare la viața și activitatea episcopului Vasile Moga. În urma acestor demersuri au rezultat o serie de studii și articole publicate atât în paginile unor volume de specialitate, cât și în paginile unor periodice culturale (în acest sens, a se vedea: „Un arhieru uitat și epoca sa. Biserică, societate și cultură în vremea episcopului Vasile Moga (1811-1845)”, în volumul *Tinerii istorici și cercetările lor*, II, coordonat de Nicolae Dumbrăvescu, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2015; „Episcopul Vasile Moga (1774-1845). Scurtă schiță biografică”, în „*Der Unterwald*”. *Zweisprachige Kultur-und Informationszeitschrift*, număr 23, 2015; „Un ierarh și epoca sa. Viața și activitatea episcopului Vasile Moga (1774-1845) reflectate în istoriografia românească”, în volumul *Slujire și educație. Lucrările Simpozionului Internațional: Caransebeș, 9-10 mai 2016*, coordonat de Daniel Aron Alic, Cluj-Napoca/Caransebeș, Presa Universitară Clujeană/Editura Episcopiei Caransebeșului, 2016-în colaborare cu Iuliu-Marius Morariu; „Un document inedit despre implicarea episcopului Vasile Moga în „procesul morilor” din Sebeș”, în volumul *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, XII, coordonat de Doru Sinaci, Emil Arbonie, Arad,

„Vasile Goldiș” University Press, 2017; „Viața și activitatea episcopului Vasile Moga (1774-1845), reflectate în presa bisericească românească”, în volumul *Tradiții ale presei religioase din România*, coordonat de Carmen Țăgșorean, Ilie Rad, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2017; „Un ierarh vrednic, născut pe meleagurile Sebeșului: Vasile Moga (1774-1845)”, în *Sebeșanul*, an IV, număr 41, 2017). Din paginile acestor studii, într-o formă restrânsă, condensată, a rezultat și textul broșurii pe care o supun atenției cititorilor.

Structurat pe 15 capitole, cu întinderi diferite, textul broșurii se deschide printr-o introducere în care am încercat să ilustrez obiectivele acesteia, continuă cu un scurt excurs istoric dedicat contextului în care Vasile Moga ajunge pe scaunul episcopal al Transilvaniei, cu scurte informații biografice, cu alegerea și programul pastoral al noului episcop, cu titulatura acestuia, cu sedentarizarea scaunului chiriarhal în Sibiu, cu activitatea bisericească, cultural-educațională, național-politică desfășurată de Vasile Moga, cu descrierea conflictului cu învățatul Gheorghe Lazăr, cu așa-numita „*luptă pentru episcop român la Arad*”, cu sprijinul acordat comunității ortodoxe din Sebeș, cu sfârșitul și evaluarea perioadei mogaiane și se încheie prin concluziile firești.

Pentru a întări cele prezentate în cuprinsul broșurii, am optat pentru adăugarea unui număr de cinci anexe documentare, în cadrul cărora am reprodus discursul rostit de episcopul Vasile Moga cu ocazia instalării sale la 29 iunie 1811, prima pastorală, lansată la 10 august 1811, testamentul acestuia (un document destul de puțin cunoscut, deși a fost publicat de George Barițiu în paginile lucrării *Părți alese din istoria Transilvaniei*), necrologul episcopului, publicat în paginile ziarului „*Illustrierte Zeitung*” la 7 martie 1845 și biografia întocmită de lexicograful austriac

Constantin von Wurzbach, recuperate și traduse în limba română de istoricul clujean Mircea-Gheorghe Abrudan.

Conștient de rolul imaginii, am adăugat și o serie de anexe fotografice, în cadrul cărora am reprodus cele trei portrete cunoscute ale episcopului Vasile Moga (din galeria ierahilor de la Sibiu, din „*Illustrierte Zeitung*” și din volumul *Documente pentru limbă și istorie*, tom I, editat de istoricul și asesorul consistorial Ilarion Pușcariu), o xilogravură reprezentând cortegiul funerar al episcopului Vasile Moga (publicată în „*Illustrierte Zeitung*”), o fotografie cu Biserica „Învierea Domnului” Sebeș și una cu monumentul funerar al ierarhului, precum și o reproducere a sigiliului episcopal (reconstituit de domnișoara Ana Platon).

În condițiile în care până în acest moment nu mi-a fost dat să pătrund tainele păstrate de arhivele sibiene, pot afirma că textul acestei broșuri aruncă doar fascicule de lumină asupra episcopatului mogaian, o cercetare exhaustivă urmând a fi posibilă doar prin studierea documentelor de epocă. Cu toate acestea, cred că prin intermediul acestor pagini am reușit, cu vârf și îndesat, să dovedesc faptul că episcopul Vasile Moga nu a fost un simplu ierarh de la marginea monarhiei habsburgice, ci un adevărat „apostol” al românilor ortodocși din Transilvania, preocupat, așisderea succesorului său, de „ridicarea” neamului, un ierarh a cărui viață și activitate se cer redescoperite, valorificate și promovate.

În încheierea acestor rânduri, aș dori să îmi îndeplinesc plăcuta datorie de a-i menționa pe cei care și-au adus contribuția la realizarea prezentului demers editorial.

Calde mulțumiri aduc colegului și prietenului Radu Gavrilă, președintele Despărțământului ASTRA „Dr. Teodor Mihali” Dej, pentru invitația de a susține o conferință despre viața și activitatea episcopului Vasile Moga în cetatea de la confluența Someșurilor,

pentru primirea călduroasă, precum și pentru invitația de a publica aceste pagini. Sentimentele de recunoștință se îndreaptă și spre membrii comitetului de conducere al Despărțământului ASTRA „Dr. Teodor Mihali” Dej care, în buna tradiție a mecenatului astrist, prin sprijinul financiar acordat, au făcut posibilă publicarea acestei broșuri.

Apoi, gândul meu cel bun se îndreaptă spre părintele conferențiar universitar doctor Florin Dobrei, primul lector, recenzor și prefațator al rândurilor dedicate vieții și activității episcopului Vasile Moga.

Mă înclin, cu respect, în fața colegului și prietenului drag Maxim (Iuliu-Marius) Morariu care, în ciuda programului încărcat, a găsit răgazul necesar lecturării acestor rânduri și oferirii unor sugestii de care, în mare măsură, am ținut seama.

Nu în ultimul rând, aduc calde mulțumiri editurii ASTRA Dej, pentru profesionalismul dovedit în editarea acestei broșuri.

Acestea fiind spuse, schimbăm registrul, schimbăm persoana (de la persoana I singular, la persoana I plural, mult mai potrivită unui astfel de text) și facem loc istoricului. Închei, prin a atrage atenția asupra unui fapt, îndeosebi pentru cei care vor căuta în paginile acestei broșuri un studiu erudit; prin intermediul acesteia mi-am dorit să mă adresez, în mod special, publicului larg, nespecialist, pasionat de istorie, dornic să cunoască istoria locală și parcursul anumitor personalități locale. O astfel de personalitate a fost și aceea a episcopului Vasile Moga, un vrednic slujitor al bisericii strămoșești și al neamului românesc, al cărui parcurs l-am prezentat în paginile următoare, în încercarea de a dovedi că oamenii trec, faptele rămân...

UN IERARH TRANSILVĂNEAN ȘI EPOCA SA. VIAȚA ȘI ACTIVITATEA EPISCOPULUI VASILE MOGA (1774-1845)

Introducere

Figura episcopului Vasile Moga (1774-1845), primul ierarh ortodox român după încorporarea Transilvaniei în Imperiul Habsburgic, este una interesantă și într-o egală măsură aproape necunoscută publicului larg, atât datorită puținelor cercetări (în mare datorată și distrugerii unei părți a arhivei personale a acestuia în timpul evenimentelor din 1848-1849), cât și învăluirii într-un con de umbră, datorită bogatei activități desfășurate de succesorul acestuia, Andrei baron de Șaguna, personalitate de excepție care a marcat viața bisericească, culturală și politică ardeleană a secolului al XIX-lea (dacă până în prezent au fost elaborate cinci lucrări serioase, bazate pe un imens material documentar, dedicate episcopului, mai târziu mitropolitului Andrei Șaguna, semnate de Nicolae Popea,³ Ioan Lupaș,⁴ Keith Hitchins,⁵ Johann Schneider⁶ și Mircea Păcurariu,⁷ precum și sute

³ Nicolae Popea, *Archiepiscopul și metropolitul Andrei Baron de Șaguna*, Sibiu, Tipăriul Tipografiei Arhidiecezane, 1879 (reeditată în anul 2002).

⁴ Ioan Lupaș, *Mitropolitul Andrei Șaguna. Monografie istorică*, Sibiu, Tiparul Tipografiei Arhidiecezane, 1909.

⁵ Keith Hitchins, *Ortodoxie și naționalitate. Andrei Șaguna și românii din Transilvania 1846-1873*, București, Editura Univers Enciclopedic, 1995.

⁶ Johann Schneider, *Die Hermannstädter Metropolit Andrei von Șaguna: Reform und Erneuerung der orthodoxen Kirche in Siebenbürgen und Ungarn nach 1848*, Wien, Böhlau-Verlag GmbH, 2005.

⁷ Mircea Păcurariu, *O viață dăruită bisericii și neamului. Sfântul ierarh Andrei Șaguna, mitropolitul Transilvaniei*, Sibiu, Editura Andreiana, 2012.

de studii, articole, colecții de documente,⁸ viața și activitatea episcopului Vasile Moga a fost reliefată într-o singură lucrare, publicată în perioada interbelică, redactată sub forma unei monografii generale, de către Sebastian Stanca).⁹ Pornind de la această afirmație, cu caracter constatativ, considerăm că este de datoria noastră, ca tineri istorici, să ne aducem contribuția la cunoașterea vieții și activității episcopului Vasile Moga, pornind de la monografia teologului Sebastian Stanca și de la puținele materiale editate, publicate în presă, reviste de specialitate sau fragmentar în cadrul unor lucrări mai ample (ne propunem, în acest sens, surprinderea situației bisericii ortodoxe transilvănene de până la venirea lui Vasile Moga, precum și analiza politicii bisericești, edilitare, educaționale, național-politice, desfășurată de acesta).

Context istoric

Perioada păstoririi episcopului Vasile Moga (1810-1845) nu poate fi înțeleasă fără precizarea contextului politico-social și bisericesc în care s-a situat Transilvania înainte de venirea acestuia

⁸ A se vedea: Voichița Bițu, Bogdan Andriescu, *Andrei Șaguna (1808-1873). Bio-bibliografie*, Sibiu, Editura Andreiana, 2012.

⁹ Un portret bio-bibliografic al preotului, gazetarului, istoricului, filologului Sebastian Stanca (1878-1947), a se vedea la: Florin Dobrei, „Protopop stavrofor dr. Sebastian Stanca”, în *Revista Teologică*, an XVI, număr 1, 2006, pp. 131-143; Mihai-Octavian Groza, „Un cleric-cărturar uitat. Protopop stavrofor Sebastian Stanca”, în *Astra Sabensis*, an II, număr 4, 2014, pp. 85-93; Idem, „Un cleric cărturar astringat uitat: protopop stavrofor doctor Sebastian Stanca (1878-1947). Viața, activitatea și opera”, în *Analele Aradului*, an I, număr 1, 2015, pp. 614-630 (a se vedea, de asemenea, și volumul de studii: Mihai-Octavian Groza, Gabriela-Margareta Nisipeanu, Iuliu-Marius Morariu (coordonatori), *Sebastian Stanca (1878-1947). Un cleric cărturar din Sebeșul de altădată*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2016).

pe scaunul vlădicesc. Este bine cunoscut faptul că după trecerea unei părți a bisericii românești transilvănene sub ascultarea Romei, prin legământul mitropolitului Atanasie Anghel, românii ortodocși au rămas, vreme de mai bine de șase decenii, fără o ierarhie bisericească, în toată această perioadă sarcina hirotonirii preoților revenind episcopilor de la Râmnic, mitropoliților de la București, uneori chiar și episcopilor sârbi de la Arad. Abia după stingerea numeroaselor mișcări populare, în fruntea cărora s-au aflat călugării Visarion Sarai, Sofronie de la Cioara, Oprea din Săliște etc. (care, printre altele, au cerut și numirea unui ierarh ortodox) și după prezentarea unor memorii ale preoților transilvăneni, curtea imperială a acceptat numirea unui „administrator” al eparhiei, cu rangul de „locuitor de episcop”.¹⁰ Primul „administrator” al eparhiei ortodoxe transilvănene, Dionisie Novacovici (fost profesor de teologie la Novisad și din anul 1751, episcop al Budei și Câmpiilor Mohaciului, titlu păstrat și după transferarea lui în Transilvania), ajuns la Sibiu la 26 aprilie 1761, a fost instalat abia la 4 septembrie 1761, în prezența generalului Adolf von Buccow. Printr-o patentă imperială, emisă la 6 noiembrie 1762, acestuia îi erau impuse o serie de restricții, 11 la număr, centrate pe ideea înlesnirii trecerii la uniție. Stabilite inițial, la Brașov, din pricina neîncrederii arătate de brașoveni, Dionisie Novacovici s-a mutat într-o casă închiriată în Sibiu, pentru ca în anul 1763 să își stabilească reședința la Rășinari. Deși a avut de înfruntat numeroase dificultăți, acestui „administrator” i se datorează realizarea primelor conscripții bisericești, întrunirea unui mare sinod bisericesc, precum și organizarea eparhiei în 44 de protopopiate. Părăsind Transilvania în februarie 1767, atribuțiile sale, de „administrator” al eparhiei transilvănene, au

¹⁰ Mircea Păcurariu, *O viață dăruită bisericii și neamului*, p. 60.

fost preluate de Ioan Georgevici, episcopul Caransebeșului care, ales pe scaunul mitropolitan de la Karlowitz, a insistat pe lângă curtea imperială pentru numirea unui episcop. La 12 ianuarie 1770 curtea imperială a aprobat această cerere, Sofronie Chirilovici, fostul vicar al episcopului Dionisie Novacovici de la Buda, fiind numit episcop al Transilvaniei. Noului ierarh i-a fost impus să-și aibă reședința la Sibiu (pe atunci sediul guvernatorilor Transilvaniei), iar celor 11 restricții impuse „administratorului” Dionisie Novacovici le-au fost adăugate încă două și anume: să nu întreprindă vizitațiuni canonice sau să convoace vreun sobor fără aprobarea guvernului și să-i denunțe pe acei preoți hirotoniți în afara Transilvaniei. Confruntat cu aceste dificultăți, în septembrie 1773, Sofronie Chirilovici și-a cerut transferul la oricare altă eparhie din imperiu, în anul 1774 fiind numit episcop la Buda, ulterior la Timișoara. A urmat o lungă perioadă de sedisvacanță, până când, în 1783,¹¹ a fost numit un nou episcop,

¹¹ În anul 1783 Episcopia Ortodoxă a Transilvaniei a fost subordonată, din punct de vedere dogmatic, spiritual și administrativ, mitropoliei sârbești de la Karlowitz, situație care se va menține până în anul 1864. Conform istoricului Mircea-Gheorghe Abrudan, această măsură „se înscrie în cadrul reformelor iosefine care au vizat, între altele, centralizarea statului și controlul asupra bisericii, care trebuia să servească intereselor acestuia” (s-a urmărit unificarea jurisdicțională a tuturor eparhiilor ortodoxe în cadrul mitropoliei de Karlowitz și reglementarea organizării acesteia prin emiterea unor regulamente). Astfel, episcopia transilvăneană a fost rearondată și regularizată, la sfârșitul anului 1786 fiind structurată în 31 de protopopiate și 981 de parohii, care însumau un număr de 120.552 de familii ortodoxe. Totodată, s-a stabilit și numărul preoților, astfel încât să existe câte un slujitor la 130 de familii, doi la 250 de familii și trei la mai multe familii. Printr-un decret imperial, emis la 3 septembrie 1783, s-a stabilit și cuantumul indemnizației episcopului, în valoare de 4000 florini, sumă care urma să fie încasată din impozitul bisericesc anual (taxa sidoxială), pe care trebuia să-l plătească fiecare familie ortodoxă. Mai târziu, prin articolul de lege 60, emis de dieta transilvăneană din 1790-1791, structura organizatorică ortodoxă s-a consolidat și a dobândit dreptul de liber exercițiu al cultului, rămânând însă, în continuare, în afara sistemului celor patru religii recepte

în persoana arhimandritului Ghedeon Nechitici, vicarul Episcopiei Ortodoxe a Bucovinei, care a păstorit în perioada 1783-1788. Păstorirea acestui episcop a fost marcată de răscoala condusă de Horea, Cloșca și Crișan, la a cărei potolire și-a adus contribuția, precum și de un real progres al eparhiei ortodoxe transilvănene, în sensul că acesta s-a ocupat de pregătirea preoților (care trebuiau să aibă cunoștințe de scris, citit, cântare și catehism), de înființarea unui curs pedagogic pentru pregătirea viitorilor dascăli (sub îndrumarea brașoveanului Dimitrie Eustatievici), de reorganizarea eparhiei (în 31 de protopopiate), de instituirea unor matricole parohiale pentru consemnarea celor botezați, căsătoriți și decedați, precum și de menținerea unei legături strânse cu păstoriții săi prin intermediul circularilor și pastoralelor expediate către protopopiate. Episcopul Ghedeon Nechitici a trecut la cele veșnice la 20 noiembrie 1788, scaunul episcopal fiindu-i încredințat arhimandritului Gherasim Adamovici, egumentul mănăstirii Bezdin, care a păstorit în perioada 1789-1796. Instalat în 13 septembrie 1789, la Sibiu, noul episcop s-a arătat preocupat de lupta românilor pentru obținerea de drepturi politice, în spiritul mișcării *Supplex-ului* din 1791. După moartea acestui episcop, până în anul 1811, când, a fost ales Vasile Moga, curtea imperială a refuzat numirea unui nou episcop, conducerea eparhiei revenind vicarilor Ioan Popovici din Hondol (1796-1806) și Nicolae Huțovici din Hunedoara (1806-1811), hirotonirea preoților fiind oficiată de episcopul Pavel Avacumovici al Aradului.¹²

(Mircea-Gheorghe Abrudan, *Ortodoxie și Luteranism în Transilvania între Revoluția pașoptistă și Marea Unire. Evoluție istorică și relații confesionale*, Sibiu/Cluj-Napoca, Editura Andreiana/Presa Universitară Clujeană, 2015, pp. 128-130).

¹² Paul Brusanowski, *Pagini din istoria bisericească a Sibiului medieval*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2007, pp. 225-246; Florin Dobrei, *Istoria vieții*

Vasile Moga: scurte informații biografice

Înainte de a puncta principalele aspecte legate de viața și activitatea episcopului Vasile Moga, considerăm că este necesară trasarea câtorva coordonate biografice, emblematice pentru înțelegerea devenirii sale ulterioare. Viitorul episcop Vasile Moga s-a născut în anul 1774 în localitatea Sebeșul-Săsesc, în familia preotului Ioan Moga, o adevărată „dinastie”¹³ locală de preoți.¹⁴ Și-a început instrucția școlară în cadrul școlii românești ce funcționa pe lângă biserica ortodoxă din oraș,¹⁵ iar din anul 1786, în cadrul Gimnaziului Evanghelic din Sebeș unde, datorită pregătirii temeinice anterioare, a fost primit direct în clasa a III-a.¹⁶ Din anul 1789 a frecventat, timp de patru ani, cursurile Liceului Romano-Catolic din Alba-Iulia, iar din anul 1793 a trecut

bisericești a românilor hunedoreni, Reșița, Editura Eftimie Murgu, 2010, pp. 295-342; Sebastian Pârvu, *Românii din scaunele secuiești în Revoluția de la 1848-1849*, Sfântu Gheorghe, Editura Eurocarpatica, 2014, pp. 102-103.

¹³ Familia Moga a oferit, de-a lungul timpului, comunității românești din Sebeș o serie întreagă de preoți: Avram Moga, Ioan Moga, Ilie Moga, Zaharie Moga, Vasile Moga, Ioan Moga II, Avram Moga II, Ioan Moga III, Avram Moga III, Petru Moga, Nicolae Moga, Ioan Moga (dascăl, teolog și protopop al orașului Sibiu), Moise Moga, Stan Moga, Nicolae Moga (ultimii trei, preoți în localitatea Săliște) etc. (a se vedea: Gheorghe Fleșer, Ioana Rustoiu, *Biserica Ortodoxă „Înviearea Domnului” din Sebeș*, Alba-Iulia, Editura Altip, 2005, p. 35).

¹⁴ Ioan Lupaș, *Istoria bisericească a românilor ardeleni*, ediția a II-a, introducere, îngrijirea ediției, note și comentarii de Doru Radosav, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1995, p. 139.

¹⁵ Rodica Groza, Mihai-Octavian Groza, „Date privind istoria învățământului sebeșean”, în volumul *Sebeș-istorie și tradiții locale*, coordonat de Ionuț Costea, Sebeș, Editura Emma Books, 2014, p. 19.

¹⁶ Remus Câmpeanu, *Intelctualitatea română din Transilvania în secolul al XVIII-lea*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 1999, p. 150; Nicolae Afrapt, *Un liceu în calea vremurilor. Colegiul Național „Lucian Blaga” Sebeș*, Alba-Iulia, Editura Altip, 2003, p. 16.

la Liceul Catolic Regesc din Cluj.¹⁷ În anul 1798, după moartea tatălui său și la insistențele unchiului său, protopopul Avram Moga, Vasile Moga s-a întors în localitatea natală, unde a activat, până la alegerea sa ca episcop, în calitate de capelan protopopesec (a fost hirotonit preot celib în cadrul Episcopiei Aradului, în anul 1798). Până în anul 1810 a îndeplinit atât funcția de capelan, cât și cea de notar al protopopiatului ortodox Sebeș, iar datorită temeinicei sale pregătiri a fost solicitat, în numeroase rânduri, de către Consistoriul din Sibiu pentru îndeplinirea unor misiuni, cele mai multe privind disciplina preoților.¹⁸

Alegerea pe scaunul episcopal al Transilvaniei

După cum afirmam în rândurile de mai sus, după moartea episcopului Gherasim Adamovici, scaunul episcopal al Transilvaniei a rămas vacant, situație care s-a menținut vreme de 15 ani, afacerile bisericești fiind conduse de protopopii vicari Ioan Popovici și Nicolae Huțovici.¹⁹ Pe parcursul acestei perioade de

¹⁷ Ioan Lupaș, „Câteva informații privitoare la Vasile Moga și Gheorghe Lazăr ca student în Cluj”, în *Anuarul Institutului de Istorie Națională din Cluj*, an II, număr 2, 1923, pp. 377-378; Ioan Matei, „Cultura episcopului Vasile Moga. Contribuții noi”, în *Biserica Ortodoxă Română*, an XLI, număr 12, 1923, pp. 922-926.

¹⁸ Sebastian Stanca, *Viața și activitatea episcopului Vasile Moga (1774-1845)*, Cluj, Tipografia Eparhiei Ortodoxe Române, 1938, p. 13; Nicolae Iorga, *Istoria Bisericii românești și a vieții religioase a românilor*, volum II, ediția a II-a revăzută și adăugită, București, Editura Ministerului de Culte, 1930, p. 353.

¹⁹ Conform istoricului Mircea-Gheorghe Abrudan această lungă perioadă de sedisvacanță poate fi explicată prin următoarele trei motive: imposibilitatea întreținerii episcopului (datorită restanțelor financiare înregistrate în urma colectării deficitare a taxei sidoxiale, situație depășită în anul 1804), opoziția ierarhici catolice (argumentată prin dorința de a nu fi împiedicată unirea religioasă) și împotrivirea guvernului (care a invocat mereu lipsa unor candidați corespunzători). La acestea se poate adăuga și dezinteresul curții

vacanță a scaunului episcopal s-au înaintat curții imperiale din Viena (fie de către mitropolitul de la Karlowitz, Ștefan Stratimirovici, fie de către o serie de personalități care solicitau propria lor numire)²⁰ o serie de memorii pentru numirea unui nou ierarh,²¹ solicitare aprobată abia pe 23 decembrie 1807, când s-a admis alegerea unui episcop de neam român (dispoziție reînnoită la 13 august 1810). Această schimbare de atitudine trebuie pusă pe seama înfrângerilor militare suferite, precum și pe o reorientare a Vienei spre problemele interne ale imperiului pentru a evita manifestarea tendințelor centrifugale.²²

Astfel, în data de 19 septembrie 1810, la Turda, s-a întrunit un sinod al protopopilor, prezidat de Ștefan Costa, care a desemnat patru candidați pentru demnitatea episcopală: Nicolae Huțovici cu 46 de voturi, Vasile Moga cu 36 de voturi (sprijinit de guvernatorul Bánffy, precum și de episcopii uniți Samuil Vulcan din Oradea și Ioan Bob din Blaj), Nestor Ioanovici cu 16 voturi (sprijinit de Petru Maior) și Nicolae Panovici cu 5 voturi (sprijinit de agentul curții Enyedi, precum și de către mitropolitul Stratimirovici și Gheorghe Haines din Brașov). Referitor la decurgerea lucrărilor sinodului de la Turda, o plastică descriere ne oferă Moise Nicoară, aflat în acel moment în trecere spre Țara

imperiale față de problema românilor ortodocși transilvăneni, în contextul concentrării eforturilor spre problemele europene generate de războaiele napoleoniene (Mircea-Gheorghe Abrudan, *Ortodoxie și Luteranism*, p. 131).

²⁰ Printre aceștia se numără: vicarul Ioan Popovici, vicarul Nicolae Huțovici, arhimandritul bucovinean Isaia Baloșescu (viitor episcop de Cernăuți), protopopul Nicolae Panovici din Brașov, învățatul arhimandrit sârb Pavel Chengheleț etc. (a se vedea: Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române, volum III, Secolele XIX și XX*, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1994, p. 64).

²¹ A se vedea: Ioan Lupaș, *Doisprezece pețitori ai episcopiei transilvane vacante de la 1796 la 1810*, București, 1916.

²² Mircea-Gheorghe Abrudan, *Ortodoxie și Luteranism*, p. 131.

Românească, acesta mărturisindu-și și opțiunea sa pentru scaunul episcopal: „Cum fui înșelat în nădejde de clerul de acolo! Câtă sălbăticiune! Câtă nepricepere? Necunoștință a lucrurilor lor-ș încredințate? Dară mai ales câtă neumire și împărtăciune la trăirea cu acel drept sunt? N-ași vut crede că clerul român din Ungaria și Banat neunit să întreață cu atâta și în polire, în altele toate pe est din Sibie. Dară fără toată îndoiința cu drept pot aceea întări [...] Urzitul și curgerea candidației vei ști. Dară și nefăriile la aceea întrebuințate de unde deraze îi va fi cunoscut. Nefariul mai dintâie ca un român din părinți chiar născut, cum poate cu atâta râvnă a se abate spre strocarea și surparea sângelui său cu mintea nu pot ajunge [...] Socotesc că va fi Făgărășanul (Ioanovits), carele e mai vrednic și destoinic, ce eu încă fără a părtășire ceva de acolo afară de bucurie din fericirea poporului mie nesmințit următoare, tare ofteș”.²³

La intervenția episcopului Samuil Vulcan, curtea imperială l-a confirmat pe Vasile Moga în funcția de episcop al românilor ortodocși din Transilvania (se credea că legat de acesta nu există „nici o temere că ar împiedeca progresul Unirii”), urmând ca acesta să se prezinte la Karlowitz pentru hirotonire (23 aprilie 1811).²⁴

Conform istoricului Mircea-Gheorghe Abrudan, alegerea episcopului Vasile Moga poate fi explicată prin intenția autorităților provinciale de limitare a influenței Mitropoliei de la Karlowitz, precum și prin dorința de a avea la cârma episcopiei transilvănene o persoană mai maleabilă și docilă.²⁵ Astfel, prin

²³ Nicolae Bocșan, „Petru Maior și Moise Nicoară”, în volumul *Slujitor al bisericii și al neamului. Părintele profesor universitar doctor Mircea Păcurariu, membru corespondent al Academiei Române, la împlinirea vârstei de 70 de ani*, coordonat de Calinic, Arhiepiscop al Argeșului și Muscelului, Alexandru Moraru, Vasile Raus, Vasile Coția, Cluj-Napoca, Editura Renașterea, 2002, pp. 455-456.

²⁴ Sebastian Stanca, *Viața și activitatea*, pp. 9-10.

²⁵ Mircea-Gheorghe Abrudan, „O serie de considerații referitoare la păstoria episcopului Vasile Moga (1810-1845)”, în volumul *Diversitate culturală, realități politice și multiconfesionalism în Transilvania și Banat (secolele XVIII-XX)*, coordonat

decretul de numire (21 decembrie 1810), noului episcop îi erau impuse 19 puncte, „restricții” umilitoare, pe care ne permitem să le reproducem și în cadrul studiului nostru:

„1. Episcopul să fie credincios către Majestatea Sa și către următorii lui legiuitori și să păzească pentru ca și clerul și poporul să rămână în aceeași fidelitate și dacă ar băga de seamă că cineva ar cuteza a machine asupra persoanei preaînalte sau asupra legilor, pe unul ca acela numai decât să-l arate guvernului regeș;

2. Să știe episcopul că denumirea sa are a o mulțumi numai ca un simbol al grației cesaro regești, pentru aceea să se conformeze legilor patriei și ordinațiunilor regești și celor ale guvernului ardelean, la din contra va cădea sub indignațiunea regească și sub pedeapsă;

3. În chestiuni dogmatice nu poate recurge decât la mitropolitul din Carloviț și numai cu știrea guvernului și a împărăției și nu altminterlea, el va fi exclus însă de la toate privilegiile de cari se bucură națiunea ilirică din Ungaria, apelațiunile în cauze matrimoniale le va face la guvern;

4. În fiecare lună va așterne la împărăție protocolul ședințelor consistoriului;

5. Nu va permite nici de cum ca emisari străini să vină în diecesa sa spre a face turburări;

6. Va porunci preoților, sub pedeapsa lipsirii de preoție, ca pe călugării cari s-au obicinuit să vină din Moldova și Valachia în satele de sub poalele munților, numai decât să-i trimită în patria lor, iar în caz contrar să-i arate diregătoriilor;

7. Să nu uite episcopul că clerul neunit este numai tolerat, pentru aceea să știe că îi este oprit a se împotrivi creșterii și lățirii religiunii unite și să nu cuteze nici el nici preoții lui a desmânta aevea sau pe ascuns pe uniți la cădere de la unire;

8. *Să știe episcopul că privilegiile națiunii ilirice nu se estind asupra Ardealului, de aceea clerul neunit din Ardeal rămâne și în viitor în starea lui de până acum;*

9. *În chestiuni care privesc „subsistența lui și a clerului” se va adresa judecătorilor mai mici, iar în caz de nemulțămire poate recurge la împărăție prin guvernul ardelean;*

10. *Episcopul e dator a se mulțumi cu o leafă de 4000 fl. și a se reține de la orice „exacții nelegiuite și oprite”, precum și de la orice colecte și pedepse în bani. Vizitațiile canonice le va face numai cu permisiunea guvernului, însoțit de doi comisari. Se va supune dispozițiilor din Aprobate 1.8.1 Reședința are să și-o așeze acolo unde va porunci guvernul;*

11. *Porțiunile canonice ale preoților uniți unde aceștia nu mai există, nu le va da preoților neuniți, ci le va restitui domnilor sau comunelor, de unde le-au primit. Preoții neuniți se vor mulțumi numai cu stolele. De vor căpăta pământuri acestea să se supună contribuției. Preoții neuniți numai din deosebită grație regească sunt scutiți de „darea capului”;*

12. *Dacă neuniții trec la unire și porțiunile canonice trec cu ei;*

13. *Iar în cazul când toți uniții dintr-un sat ar trece la neunire porțiunea canonică rămâne la preotul unit;*

14. *Unde este biserică și poporul amestecat, biserica va fi a uniților, iar neuniții își pot face alta, dar fără să îngreuneze pe locuitori;²⁶*

15. *Episcopul e dator a nu schimba regularea diecesei de la 1806;*

16. *Episcopul să plaseze pe preoții supranumerari cu forța în parohiile văduvite;*

²⁶ De această prevedere vor profita și românii ortodocși din Sebeș, localitatea natală a episcopului Vasile Moga când, după 1817, își vor ridica un nou edificiu de cult, cu sprijinul episcopului de la Sibiu (a se vedea: Călin Anghel, *Evoluția urbanistică a orașului Sebeș*, Alba-Iulia, Editura Altip, 2011, p. 39, 190; Gheorghe Fleșer, Ioana Rustoiu, *Biserica Ortodoxă „Învierea Domnului”*, Sebastian Stanca, *Biserica Ortodoxă din Sebeș*, Cluj-Napoca, Tiparul Tipografiei Eparhiei Ortodoxe Române, 1928).

17. Fiindcă venitele preoților au scăzut în urma înmulțirii preoților episcopul să nu pună preoți numai unde numărul sufletelor corespunde ordinațiunilor mai înalte;

18. Episcopul să poarte grije ca teologii candidați la preoție să cunoască toate datorințele lor, să știe ceti și scrie, catehismul și aritmetica, să aibă școală primară și gramaticală și să știe ungurește;

19. Preoții au obiceiul să se îngrijească pentru ca să le urmeze în post feciorii sau ginerii, ceea ce este „împedecare a culturii” și se abat alți oameni de la preoție. Episcopul se îndatorează a desrădăcina acest abuz.”²⁷

Lecturând lista celor 19 restricții, putem constata o amplificare a prevederilor decretului imperial din anul 1767, care conținea 11 puncte, impuse „administratorului” Dionisie Novacovici, restricțiile impuse episcopului Vasile Moga urmărind, după cum bine se poate observa, consolidarea Bisericii Greco-Catolice în detrimentul celei Ortodoxe.²⁸ Astfel, poziția episcopului, în momentul ocupării scaunului vlădicesc, era una destul de complicată, fiind obligat să își desfășoare activitatea în cadrul limitelor impuse de aceste restricții, de aici decurgând oprobiul și acuzele ulterioare (târguiala cu stăpânirea, precum și favorizarea trecerilor la greco-catolicism). Cu toate acestea, putem observa și o serie de prevederi care urmăreau, fără doar și poate, îmbunătățirea vieții bisericești a românilor ortodocși transilvăneni, în special în cazul punctelor 16 (referitor la ocuparea parohiilor vacante), 17 (referitor la reducerea „inflației” de preoți), 18 (referitor la instrucția viitorilor preoți, care trebuiau „[...] să cunoască toate datorințele lor, să știe ceti și scrie, catehismul și aritmetica, să aibă școală primară și gimnazială și să știe ungurește”) și 19 (referitor la dezrădăcinarea obiceiului transmiterii obligațiilor pastorale către

²⁷ Sebastian Stanca, *Viața și activitatea*, pp. 17-18.

²⁸ Mircea Păcurariu, *Cărturari sibieni de altădată*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 2002, p. 48.

fiii preoților care, pe întreg parcursul secolului al XVIII-lea și parțial în cel următor, a dus la formarea unor adevărate „dinastii” de preoți).

Programul pastoral al noului episcop

La 10 august 1811, într-o primă circulară, noul episcop propunea o serie de indicații și obiective celor aflați sub ascultarea sa (în special preoților), aceasta putând fi considerată o adevărată „platformă pastorală” a ierahului.²⁹ Prin intermediul acestei prime circulare, episcopul anunța alegerea sa pe scaunul vlădesc, precum și o serie de „datorii” care trebuiau păzite și care aveau menirea să-i „deștepte” pe cei păstoriți. Astfel, acesta îndemna la promovarea celor mai bine instruiți tineri, pentru a urma calea preoției (*„[...] așa puind toată pătînire deoparte să nu îndrăzniți pe nime altul a-mi recomandului spre preoție, fără pe cel dintre toți și cu învățatura și năvurile bune mai ales”*),³⁰ la instruirea viitorilor preoți (*„[...] ca să știți propovedui norodului, trebue întâiu să învețați voi înși-ve și să ispitiți scripturile, eară dacă în veacul nostru sfânta scriptură cu gândul acela nu veți ceti, ca să sciți învăța apoi norodul și simbria de la parochienii voștri tot veți lua cu samă bună veți cădea în osândă”*),³¹ la înlăturarea textelor care nu țin de învățatura bisericească și la propovăduirea adevăratelor precepte creștine (*„[...] mulți s-au obicinuit de propoveduesc parochienilor sei și ce nu e scris în cărțile sobornicești, eară frățiile voastre păreri și obiceiurile cele bătrâne fără temein lăsându-le, numai cu ce ve puteți da sama din sfintele scripturi se propoveduiți, nu*

²⁹ Ilarion Pușcariu, *Documente pentru limbă și istorie*, tom I, Sibiu, Tipografia Archidieceșană, 1889, pp. 177-181.

³⁰ *Ibidem*, p. 178.

³¹ *Ibidem*.

*adăogați nici o iotă, sau o cirtă, că aceea nu vrea Christos”),*³² la morala preoților („[...] cele ce propoveduiți parochienilor din sfintele scripturi, înșivă voi să le faceți întâiu [...] nu ve fălțiți, nu fiți măreți în deșert [...] ferțiți-ve de beția, că beția este legionul cel de draci”),³³ la respectarea autorității bisericești, dar și a celei laice („[...] ce este a lui Dumnezeu, dați lui Dumnezeu și ce iaste a împăratului să dați împăratului”), la dezvoltarea școlilor („[...] ca să întăriți școalele în tot chipul și cu toată silința și necurmat să stați de părinți să-și dea pruncii la învățătură, altminterile năiemit este și slugă rea, vicleană și vrednică de a i se lua talantul”).³⁴

Titlatura noului episcop

În ceea ce privește titlatura noului episcop, încă din momentul instalării, documentele oficiale (emise de cancelaria imperială) îl pomenesc ca „*Basilius Moga in episcopam gr[eci] r[itus] non unitorum in Magno Principatu nostro Transilvaniae*”,³⁵ acesta conformându-se deciziei curții imperiale, autointitulându-se în prima sa pastorală, emisă la data de 10 august 1811, „*episcop de legea grecească al neuniților din Ardeal*”.³⁶ Conform istoricului Mircea-Gheorghe Abrudan, această „[...] amprentă identitară îl va însoți pe Moga de-a lungul întregii sale activități pastorale”, ierarhul intitulându-se „*episcop de legea grecească neunită din Ardeal*”. Nepermițându-și să ocolească titlatura impusă de autoritățile imperiale și provinciale, inclusiv pe mormântul episcopului Vasile Moga, situat în cimitirul Bisericii din Groapă din Sibiu, a fost dăltuită în limba latină titlatura de „*episcop de rit grec neunit al Transilvaniei*” („*Hic quiescit in*

³² *Ibidem*, p. 179.

³³ *Ibidem*, pp. 179-180.

³⁴ *Ibidem*, p. 178.

³⁵ Mircea-Gheorghe Abrudan, *Ortodoxie și Lutheranism*, pp. 462-463.

³⁶ Ilarion Pușcariu, *Documente pentru limbă și istorie*, tom I, p. 181.

domino Basilius Moga, episcopus graeci ritus non unitorum transylvaniensis).³⁷

Cu toate acestea, în documentele interne (în special în cazul antimiselor imprimate de Vasile Moga în anii 1815, 1829 și 1837), care nu erau supuse verificării de către autorități, pe urmele înaintașilor săi sârbi, acesta se intitula „[...] Kyr Vasile Moga, Pravoslavnic episcop al Marelui Principat al Ardealului”, subliniind apartenența sa la Biserica Ortodoxă.³⁸

Sedentarizarea scaunului episcopal în Sibiu

Pe lângă cele 19 „restricții”, episcopului Vasile Moga i s-a impus să-și aibă reședința la Cluj, oraș devenit la sfârșitul secolului al XVIII-lea sediul guvernului transilvănean, sub atenta supraveghere a guvernatorului. Deși cunoștea foarte bine orașul, unde studiasse, episcopul român s-a simțit îngrădit, în acest sens solicitând în toamna anului 1812, printr-un memoriu, mutarea reședinței episcopale la Sibiu. Acesta își motiva solicitarea pe baza promisiunilor credincioșilor de a achiziționa în Sibiu o locuință potrivită pentru reședința episcopului și localul seminarului (cu condiția ca centrul lor bisericesc să rămână în acest oraș), pe numărul credincioșilor ortodocși aflați în zona Sibiului și Brașovului, precum și pe tradiția instaurată de antecesorii săi care au rezidat la Sibiu (trebuie precizat că aceștia au rezidat fie la

³⁷ Mircea-Gheorghe Abrudan, *Ortodoxie și Lutheranism*, p. 463.

³⁸ Pavel Cherescu, „Antimisele din colecția Muzeului Arhiepiscopiei Sibiului. Studiu istorico-liturgic”, în volumul *Contribuții la studiul istoriei Bisericii Ortodoxe Române (secolele XVIII-XIX)*, editat de Pavel Cherescu, Oradea, Editura Adsumus, 2001, p. 94; a se vedea și: Mircea-Gheorghe Abrudan, „Titulatura, jurisdicția și ordinea în diptice a Eparhiei Ortodoxe a Transilvaniei și a ierarhilor ei între păstorirea lui Dionisie Novacovici și vicariatul lui Andrei Șaguna (1761-1848)”, în *Tabor*, an IX, număr 12, 2015, pp. 24-25.

Rășinari, fie la Brașov, sau la Sibiu, dar cu chirie). În susținerea acestei solicitări, episcopul Vasile Moga menționa și faptul că nici episcopii, nici superintendenții celorlalte confesiuni nu își aveau reședința în același oraș cu guvernul, ci în alte locuri, adecvate cerințelor lor bisericești. Memoriul a fost trimis din Viena guvernatorului Bánffy, care urma să ofere, printr-un raport, informațiile necesare în termen de patru săptămâni. Nu cunoaștem textul raportului întocmit de guvernatorul Bánffy, însă, rezultatul a fost favorabil, episcopului ortodox fiindu-i îngăduită organizarea reședinței episcopale la Sibiu.³⁹ În lipsa mijloacelor pecuniare, episcopul Vasile Moga a procedat la inițierea unei colecte,⁴⁰ dovadă stând o scrisoare a acestuia, datată la 4 ianuarie 1813, către curatorii bisericii din Bolgárszeg (Șcheii Brașovului), în care se precizau următoarele: „[...] *am dorit a vă face cunoscut, că înțelegând eu precum aceia ar fi dorire numitului cher duhovniceștii mele păstorii încrădănit, ca scaunul episcopesc pentru mai bună îndămânare, isprăvire mai cu grabă a tâmplătoarelor trebi și căpătare sufleteștii mângâieri, precum din vechime până acum, așa și de acum încolo să rămână în Sibiu [...] nădăjduiesc și eu precum și fețele pravoslanicei lejii noastre, care sânt în stare de a da la această vreme de lipsă cerutul ajutoriu, nu să vor lăsa mai de jos, ci vor lăsa numelui său pomenire vecinici, cu care sânt*”⁴¹.

Din datele pe care le deținem rezultă că la această colectă a participat și mitropolitul Ștefan Stratimirovici, precum și

³⁹ Mihai-Octavian Groza, „Un arhiereu uitat și epoca sa. Biserică, societate și cultură în vremea episcopului Vasile Moga (1811-1845)”, în volumul *Tinerii istorici și cercetările lor*, coordonat de Nicolae Dumbrăvescu, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2015, pp. 42-43.

⁴⁰ Nicolae Popea, *Vechi'a metropolia ortodosa romana a Transilvaniei, suprimarea și restaurarea ei*, Sibiu, Tipografia lui S. Filtsch, 1870, p. 148.

⁴¹ Sterie Stînghe, *Documente privitoare la trecutul românilor din Șcheii Brașov (1812-1845)*, volum III, Brașov, Tipografia Ciurcu&Comp., 1903, pp. 2-4.

negustorul macedo-român Atanasie Grabovski, unchiul Anastasiei Șaguna, mama viitorului mitropolit Andrei Șaguna, care i-a permis episcopului Vasile Moga, împotriva protestelor sașilor, achiziționarea imobilului din strada Cisnădiei, în care și-a stabilit reședința (așa-numita „casă a clerului”), Consistoriul, seminarul și arhiva episcopiei.⁴² Astfel, episcopul Vasile Moga este cel care are meritul de a fi primul care a reușit să pătrundă, să se sedentarizeze în interiorul orașului Sibiu, prin cumpărarea unui imobil, politică edilitară continuată de succesorul acestuia, Andrei baron de Șaguna.

Vasile Moga: activitatea bisericească

În continuare, ne propune să stăruim asupra activității bisericești, desfășurate de episcopul Vasile Moga, activitate reflectată, în special, în circularele emise de acesta,⁴³ precum și asupra eforturilor depuse pentru îmbunătățirea vieții religioase a celor păstoriți. În ciuda condițiilor vitrege în care și-a început activitatea, episcopul Vasile Moga a încercat, în limitele impuse de cele 19 restricții sau prin alte căi confidentiale, să îmbunătățească viața religios-morală a eparhiei, dovadă stând numeroasele sale circulare. Acestea au fost clasificate de către părintele profesor Mircea Păcurariu astfel: circulare care urmăreau întărirea vieții morale a credincioșilor (preoții fiind îndemnați să-i încurajeze pe credincioși să participe la slujbele religioase, să se ferească de

⁴² Ioan Lupaș, „Sibiul ca centru al vieții românești din Ardeal”, în *Anuarul Institutului de Istorie Națională din Cluj*, an V, număr 5, 1928-1930, pp. 52-55.

⁴³ De cele mai multe ori, din cauza lipsei mijloacelor materiale, aceste circulare erau trimise la protopopiate, copiate într-un registru și trimise mai departe, rând pe rând, tuturor preoților parohi, care practicau același sistem, acesta păstrându-se, astfel, în arhivele diverselor parohii.

furturi sau alte acte samavolnice, pentru întărirea vieții de familie și pentru înlăturarea concubinajului etc.), circulare prin care dădea preoților dispoziții privitoare la săvârșirea slujbelor, circulare care urmăreau înlăturarea superstițiilor (preoții fiind îndemnați să înlătore credințele legate de existența strigoilor, precum și interzicerea sărbătorilor considerate păgâne, „băbești”), circulare cu caracter social („cu îndemnuri stăruitoare la ajutorarea aproapelui”), circulare care priveau conducerea afacerilor bisericești locale, parohiale (preoții fiind obligați să introducă registrele parohiale pentru botezați, căsătoriți și decedați, să angajeze câte un curator pe lângă parohie, să se instituie fonduri bisericești etc.), o ultimă categorie de circulare ocupându-se de situația școlilor românești.⁴⁴ La acestea se adaugă și îndrumările legate de viața spirituală și activitatea preoților parohi în vreme de restriște. Astfel, în caz de foamete (exemplul cel mai grăitor constituindu-l foametea din perioada 1816-1817), episcopul recomanda dezlegarea generală de post, oamenii având „[...] *slobozenie să mănânce brânză și ouă și lapte, ca să nu moară*”. Pe perioada epidemiilor, preoții erau îndemnați să cumpere medicamente și leacuri din banii bisericii și să le ofere credincioșilor „[...] *în ceasurile dintâi ale boalei, că întârziind nu mai folosesc nimic*”. De asemenea, pentru perioadele de secetă se recomanda efectuarea rugăciunilor pentru ploaie, cultivarea legumelor și organizarea unor magazii de bucate.⁴⁵ Din lucrările cercetate, rezultă că episcopul Vasile Moga ținea mult la respectarea acestor îndrumări, dovadă stând asprimea cu care erau

⁴⁴ Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, pp. 69-70; Ovidiu Boc, „Biserică și societate în timpul episcopului Vasile Moga (1810-1845). Evaluarea surselor”, în *Buletinul Cercurilor Științifice Studentești*, număr XV, 2009, p. 104.

⁴⁵ Sebastian Stanca, *Viața și activitatea*, p. 44; pentru mai multe detalii, a se vedea circularele publicate în Ilarion Pușcariu, *Documente pentru limbă și istorie*, tom I, pp. 177-198.

tratați preoții găsiți vinovați de anumite abateri, unii fiind pedepsiți chiar cu câte 30-40 de zile de penitență, la episcopie. Chiar și fratele episcopului, protopopul ortodox de Sebeș, Zaharia Moga, a fost la un moment dat suspendat, după ce oficiase o căsătorie fără formele legale.⁴⁶

Vasile Moga: activitatea cultural-educțională

Circularele emise de episcopul Vasile Moga trădează o grijă aparte a acestuia pentru înființarea unor școli românești, pentru îmbunătățirea activității școlilor deja existente, precum și pentru încurajarea românilor să-și trimită urmașii la studii, dovadă stând următoarea circulară, copiată la 1814 de către parohul și protopopul Ioan Popovici din Mănăsturul Unguresc, prin care era anunțată numirea lui Moise Fulea ca director al școlilor ortodoxe care, printre altele pomenea și următoarele: „[...] *Cunoscută fraților vouă este că toată fericirea omului trupească și sufletească curge pentru învățatul școalei. Însă știți și aceasta că cu școala care ne-au fost miluit D[umne]zeu și împăratul din multe prici sau fost zătignit și în stat stricat dea o perde sau pus, care eu văzând în multe rânduri am ostenit a scrie la povețe și acum vrând a vindeca stricarea sau așezat pe acest curs a se mai ținea la fiece strat, pân la alt rând, care de ar merge veste la d[omnul] nou director că au fost prunci mulți la învățat, am avea nădejde că nu ni s-ar lua mila cea dată de la pruncii noștri. Iară de vă veți lenevi a face pârintească îndemnare spre aceasta și nu ți mâna pruncii va fi dovadă la director că nu o*

⁴⁶ A se vedea: Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, p. 70; Sebastian Stanca, *Viața și activitatea*, pp. 49-50.

primiți mila aceea, și singuri o lepădați și așa cale mântuindu-ne de dânsa cunună înaintea mai marilor veți fi datori”.⁴⁷

De asemenea, episcopul Vasile Moga s-a implicat și în înființarea unor școli și sprijinirea învățământului românesc, cu toate că autoritățile transilvănene considerau inutilă înființarea unor noi instituții de învățământ, recomandând românilor frecventarea școlilor existente, patronate de celelalte naționalități, unde puteau învăța și limba acestora.⁴⁸ Încă din 1816, prin ordinul cu numărul 611 (*„Ordinăciune episcopescă prin care se regulează trebile școlare și se îndatorează să se învețe în școală scriere cu litere latine”*), episcopul Vasile Moga recomanda deschiderea unei școli de normă în fiecare parohie românească ortodoxă, unde *„[...] datoria de a învăța pruncii să fie a cantorului”* sau a unui dascăl, care urma să fie plătit de părinții elevilor și scutit de *„[...] porție și cătanie și de greutățile de obște”*.⁴⁹ Episcopul Moga a fost recunoscut în calitate de inspector suprem al școlilor ortodoxe, calitate pe care o va deține până în anul 1837, când aceasta a fost trecută în grija episcopului romano-catolic de Alba-Iulia, care deținea acest drept și asupra școlilor unite, dat fiind faptul că școlile românești *„[...] prin tendința lor de emancipare iau un caracter prea național și prezintă o primejdie pentru stat”*.⁵⁰

Cu același interes și dăruire, episcopul Vasile Moga s-a îngrijit și de pregătirea viitorilor dascăli, continuând tradiția vechilor cursuri școlare organizate la Sibiu, de către Dimitrie

⁴⁷ ***, „Un circular al episcopului Vasile Moga”, în *Renășterea. Organul oficial al Eparhiei Ortodoxe Române a Vadului, Feleacului, Geoagului și Clujului*, an I, număr 1, 1923, pp. 3-4.

⁴⁸ Paul Brusanowski, *Învățământul confesional ortodox român din Transilvania între anii 1848-1918. Între exigențele statului centralist și principiile autonomiei bisericești*, volum I, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2010, p. 78.

⁴⁹ Sebastian Stanca, *Viața și activitatea*, p. 67.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 70.

Eustatievici, începând cu anul 1786. Pe parcursul a șase săptămâni (după „Duminica Tomii” și până în „Sâmbăta Rusaliilor”) viitorilor dascăli le erau predate noțiuni de scriere, citire, Catehism, Tipic, cântări bisericești, precum și un așa-numit curs de „metodică”.⁵¹

Tot în perioada păstoririi episcopului Vasile Moga s-au pus bazele și viitorului seminar teologic,⁵² prin deschiderea așa-numitei „școale de preoți” (care a funcționat în perioada 1811-1846). Este vorba despre un curs special cu o durată de șase luni, care a funcționat cu scopul instruirii candidaților la preoție⁵³ (conform opiniei părintelui profesor Mircea Păcurariu, existența acestei școli se explică prin noua orientare pe care a dat-o curtea din Viena politici sale religioase față de românii ortodocși din Transilvania, pe fondul implicării Imperiului Habsburgic în războaiele napoleoniene).⁵⁴ Sarcina formării viitorilor preoți i-a revenit, inițial, lui Gheorghe Lazăr, iar după plecarea acestuia în Țara Românească postul său a fost ocupat de Ioan Moga (nepotul de frate al episcopului) și Moise Fulea (căsătorit cu o nepoată a episcopului). Viitorilor preoți le erau predate noțiuni de dogmatică, morală, cântări bisericești, tipic, administrație parohială și practică liturgică, pe parcurs adăugându-se și noțiuni de catehetică și pastorală. Pe lângă acestea erau prevăzute, uneori, scrierea, citirea și aritmetica. Observăm, așadar, că din programa

⁵¹ Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, p. 66.

⁵² Idem, „Istoria Institutului Teologic de grad universitar din Sibiu. Întemeierea și dezvoltarea școlii sub episcopul Vasile Moga (1811-1845)”, în *Mitropolia Ardealului*, an VI, număr 11-12, 1961, pp. 690-691.

⁵³ Ioan Lupaș, „Cum erau învățăturile în seminarul din Sibiu pe vremea episcopului Vasile Moga?”, în *Tribuna*, număr 218-219, 1911, pp. 218-219.

⁵⁴ Mircea Păcurariu, *Donă sute de ani de învățământ teologic la Sibiu 1786-1986*, Sibiu, Tipografia Eparhiei Sibiu, 1987, p. 35; Pavel Cherescu, „Contribuția episcopului Vasile Moga la dezvoltarea învățământului românesc din Transilvania”, în *Mitropolia Ardealului*, an XXXV, număr 5, 1990, pp. 10-27.

școlară lipsesc studiile biblice, probabil acestea fiind abordate în cadrul cursurilor de citire, în cadrul rugăciunilor de seară și de dimineață, precum și în cadrul cursurilor de dogmatică și morală unde, inevitabil, profesorii făceau apel la textele biblice, mai ales cele din *Noul Testament*. Din cele expuse, constatăm că materiile erau destul de puține, iar candidații erau destul de slab pregătiți, la aceste neajunsuri adăugându-se și angajarea profesorilor într-o serie de sarcini legate de administrația eparhială (atât Ioan Moga, cât și Moise Fulea erau asesori consistoriali și protopopi, iar Moise Fulea a ocupat între anii 1814-1838 și funcția de director al școlilor ortodoxe din Transilvania având, printre altele, îndatorirea de a inspecta mereu școlile din eparhie).⁵⁵ Din datele avute la îndemână rezultă că această stare de lucruri a persistat pe întreg parcursul păstoririi episcopului Vasile Moga și deși cei doi profesori, nepoți ai episcopului, nu au fost „[...] oameni de inițiativă și cu o mai mare dorință de a îndrepta situația existentă”, aceștia au reușit, pentru situația Transilvaniei pe parcursul primei jumătăți a secolului al XIX-lea, să formeze o serie de generații de preoți care și-au adus contribuția la „[...] păstrarea credinței ortodoxe și la răspândirea învățaturii de carte în viața satelor românești”.⁵⁶

O atenție permanentă a acordat-o episcopul Vasile Moga și tinerilor transilvăneni doritori să-și desăvârșească studiile în cadrul universităților din afara provinciei, instituind, din fondurile proprii, un fond de stipendii. Conform părintelui Pavel Cherescu pe parcursul păstoririi episcopului Vasile Moga un număr de 91 de tineri au beneficiat de astfel de stipendii, printre aceștia numărându-se: Ioan Moga (trimis la Universitatea din Viena pe

⁵⁵ Mircea Păcurariu, *Donă sute de ani de învățământ*, pp. 45-46.

⁵⁶ Idem, *O viață dăruită bisericii*, p. 265.

spesele fondului sidoxial în perioada 1812-1816),⁵⁷ Ioan Tîpeiu (viitor preot și protopop al orașului Sebeș), Nicolae Popea (viitor episcop de Caransebeș), Nifon Bălășescu (teolog, profesor la București, organizator al școlilor românești din Dobrogea), Ilie Măcelariu (viitor președinte al Partidului Național Român din Transilvania), Sava Popovici-Barcianu (viitor membru al Academiei Române), Petru Dobra (colaborator apropiat al lui Avram Iancu) etc.⁵⁸

Episcopul Vasile Moga s-a arătat preocupat și de tipărirea cărții românești, dovadă stând binecuvântările sale pentru tipărirea cărților religioase și de învățătură în tipografiile lui Johann Barth și Georg Klosius din Sibiu: *Cărticica năravurilor bune pentru folosul și trebuința tinerimii* (tradusă din germană în anul 1819 de către Moise Fulea), *Învățătura theologhicească despre năravurile și datoriiile oamenilor creștini* (prelucrată după un manual german sau latin în anul 1820 de către Ioan Moga),⁵⁹ *Bucoavnă de normă* (elaborată în anul 1815 de către Moise Fulea), *Bucoavna cu slove românești și latinești* (elaborată în anul 1820 de către Moise Fulea), *Catavasier grecesc și românesc* (1817), *Acatistul Prea Sfintei Născătoare de Dumnezeu și alte Acatiste și Rugăciuni foarte evlavnice și de folos* (1819), *Bucoavna* (cu numeroasele sale ediții: 1818, 1821, 1826, 1828, 1830, 1837), *Psaltirea* (cu numeroasele sale ediții: 1817, 1825, 1826, 1827, 1834, 1837, 1838, 1841), *Liturghierul, Ceaslovul* (cu edițiile din anii 1816, 1822, 1825, 1829, 1830, 1836), *Acatistul* (cu edițiile din

⁵⁷ ***, „Ion Moga teologul”, în *Renașterea. Organul oficial al Eparhiei Ortodoxe Române a Vadului, Feleacului, Geoagului și Clujului*, an I, număr 10, 1923, p. 3.

⁵⁸ Pentru lista completă a bursierilor episcopului Vasile Moga și stipendiile acordate acestora a se vedea: Pavel Cherescu, „Contribuția episcopului Vasile Moga la dezvoltarea învățământului românesc din Transilvania”, în volumul *Contribuții la studiul istoriei Bisericii Ortodoxe Române (secolele XVIII-XIX)*, editat de Pavel Cherescu, Oradea, Editura Adsumus, 2001.

⁵⁹ Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, p. 68.

anii 1819, 1821, 1829, 1845), *Octoiul Mic* (cu edițiile din anii 1826, 1830, 1833, 1839, 1845), *Sfânta și Dumnezeiasca Evanghelie* (1844) etc. Pe aceeași linie se înscrie și preocuparea pentru reeditarea lucrării lui Samuil Micu, *Propovedanii la îngropăciunea oamenilor morți*, lucrare, apărută pentru prima dată în anul 1784, ce reunește o serie de discursuri funebre (1842).⁶⁰ Subliniind apartenența la Biserica Ortodoxă, în anul 1835, la Brașov, din îndrumarea episcopului Vasile Moga, s-a tipărit o ediție a *Orologhionului*, pe a cărui foaie de titlu se preciza că a fost alcătuit „[...] după rânduiala Bisericii cei pravoslavnice a Răsăritului”.⁶¹

Prin intermediul circularilor emise, episcopul Vasile Moga i-a îndemnat pe preoți să achiziționeze lucrările tipărite ale reprezentanților Școlii Ardelene, precum și ziarele românești, editate de George Barițiu la Brașov, al căror abonat era însuși episcopul (care figurează pe lista abonaților, atât în anul 1838, cât și în 1842, alături de nume precum Ioan Lemeni, Timotei Cipariu, Simion Bărnuțiu, Ștefan Moldovan, Ioan Popasu, Alexandru Sterca-Șuluțiu, Pavel Vasici etc.).⁶² De asemenea, conform afirmațiilor istoricului George Em. Marica, George Barițiu, deși de confesiune greco-catolică, ar fi beneficiat de ajutorul financiar al episcopului Vasile Moga în două rânduri, numele acestuia apărând în catalogul stipendenților odată cu 37,30 florini renani, iar a doua oară cu 15 florini.⁶³

⁶⁰ Elena Dunăreanu, Aurelia Popa, *Cartea românească sibiană (1544-1918)*, Sibiu, 1979, pp. 26-35.

⁶¹ Ciprian Ghișa, „Denominarea Bisericii Romano-Catolice și a suveranului pontif în cultura religioasă a românilor uniți din Transilvania”, în *Arhiva Someșană*, seria a III-a, 2004, p. 175.

⁶² George Em. Marica, *Studii de istoria și sociologia culturii române ardeleni din secolul al XIX-lea*, volum I, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1977, pp. 20-21.

⁶³ Idem, „Foaie pentru minte, inimă și literatură”. *Biobibliografie analitică cu un studiu monografic*, București, Editura pentru Literatură, 1969, p. 135, nota 2.

Un alt aspect interesant al activității episcopului Vasile Moga este și acela al întreținerii unei colaborări active cu oamenii de cultură bănățeni, exponenți ai ultimei generații iluministe (preromantice)⁶⁴ și implicit sprijinirea acestora. Astfel, episcopul Vasile Moga a devenit un fidel difuzor al ideilor împărtășite de lucrările lui Dimitrie Țichindeal, Damaschin Bojincă, Constantin Diaconovici-Loga (*Ortografia sau dreapta scriere*-1818, *Chemarea la tipărirea cărților românești*-1821, *Gramatica românească*-1822, *Abecedar*-1824) și a lui Alexandru Grava (*Despre istoria și întâmplările românilor*), îndemnând, printr-o serie de circulare, preoții și dascălii din Transilvania să achiziționeze lucrările acestora.⁶⁵

Vasile Moga: conflictul cu învățatul Gheorghe Lazăr

Un moment aparte îl constituie conflictul episcopului Vasile Moga cu învățatul Gheorghe Lazăr (trimis, la recomandarea Consistoriului din Sibiu, la studii în Viena), pornit de la pretențiile ridicate de acesta din urmă legate de numirea sa ca episcop al Bisericii Ortodoxe transilvănene.

Apoi, în timpul cât a activat ca dascăl la Sibiu, conflictul dintre Gheorghe Lazăr și episcopul Vasile Moga se agravează, dată fiind și nesocotirea autorității ierarhului ardelean. Probabil la degradarea relațiilor dintre cei doi a contribuit și pretenția episcopului de a-și numi propriul nepot, pe Ioan Moga, în locul lui Lazăr. Acesta a întocmit o serie de plângeri împotriva

⁶⁴ Nicolae Bocșan, „Luminile și Pașoptismul”, în *Istoria Transilvaniei, volum III (de la 1711 până la 1918)*, coordonat de Ioan-Aurel Pop, Thomas Năgler, Magyari András, Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane, 2008, pp. 119-121.

⁶⁵ Partenie Pop, „Episcopul Vasile Moga colaborator al oamenilor de cultură bănățeni”, în *Mitropolia Banatului. Revista Oficială a Arhiepiscopiei Timișoarei și Caransebeșului și a Episcopiei Aradului*, an XXIII, număr 1-3, 1973, pp. 116-119.

episcopului, acuzându-l de abuzuri, iar în anul 1814 l-a implicat într-un proces, legat de trecerea unui preot ortodox la uniație, în ianuarie 1815 constatându-se că acuzele aduse episcopului erau neîntemeiate. Lazăr a fost compromis definitiv printr-un raport al directorului poliției sibiene, întocmit la data de 4 iulie 1815, prin care acesta era acuzat de viață dezordonată și de faptul că a ridicat paharul în grădina publică a orașului, în cinstea lui Napoleon. Gheorghe Lazăr a fost eliberat din funcție la sfârșitul anului 1815, angajându-se ca profesor particular la Brașov pentru o scurtă perioadă de timp, după care s-a refugiat în Țara Românească unde și-a dedicat întreaga viață dezvoltării învățământului românesc.⁶⁶

Vasile Moga: relația cu Biserica Greco-Catolică

Un alt aspect interesant al păstoririi episcopului Vasile Moga este acela al relației cu Biserica Greco-Catolică, acesta fiind obligat, prin cele 19 restricții impuse, să nu împiedice trecerile la uniație (acțiunea a fost puternică în zona Munților Apuseni, fiind coordonată de protopopul Bistrei, Alexandru Sterca-Șuluțiu, viitorul mitropolit al Blajului, sprijinit de episcopul Ioan Bob).⁶⁷

⁶⁶ Mircea Păcurariu, *Două sute de ani de învățământ*, pp. 36-41; Sebastian Stanca, *Gheorghe Lazăr la Sibiu*, Cluj, Tiparul Tipografiei Eparhiei Ortodoxe Române, 1934.

⁶⁷ Mircea Păcurariu, *Cărturari sibieni de altădată*, p. 52; despre aceasta, a se vedea: Sebastian Stanca, „Propaganda uniației în Munții Apuseni. Peleş-Valea Verde”, în *Renăscerea. Organul oficial al Eparhiei Ortodoxe Române a Vadului, Feleacului, Geoagiei și Clujului*, an XV, număr 37, 1937, p. 2; Idem, „Propaganda uniației în Munții Apuseni. Peleş-Valea Verde”, în *Renăscerea. Organul oficial al Eparhiei Ortodoxe Române a Vadului, Feleacului, Geoagiei și Clujului*, an XV, număr 38, 1937, p. 2; Idem, „Propaganda uniației în Munții Apuseni-Corna”, în *Revista Teologică*, an XXVII, număr 6, 1937, pp. 213-218; Idem, „Propaganda uniației în Munții Apuseni-Șard”, în *Revista Teologică*, an XXVII, număr 7-8, 1937, pp. 269-272 (ultimele două titluri au fost reunite și în cadrul unei broșuri; a se vedea: Idem, *Propaganda uniației în Munții Apuseni. Corna-Șard*, Sibiu, Tipografia

De aici, în ciuda numeroaselor proteste ale episcopului ortodox,⁶⁸ au decurs și acuzațiile ulterioare aduse episcopului Vasile Moga, considerat un „*arhiereu slab apărător al ortodoxiei*”, deoarece „*a lăsat ca uniții să-i fure credincioșii*”.⁶⁹ Bazându-se pe analiza cifrelor oficiale ale statisticilor guvernamentale, care au înregistrat pe parcursul secolului al XIX-lea o scădere constantă a comunității ortodoxe transilvănene în comparație cu cea unită, istoricul Mircea-Gheorghe Abrudan constată următoarele date: dacă în anul 1766 comunitatea ortodoxă reprezenta un procent de 53,6% din populația provinciei, iar cea unită 12,2%, în anul 1823 comunitatea unită ajunge la procentul de 26,2%, în anul 1838 la procentul de 29,9%, iar în anul 1850 la procentul de 32,2%, pe când comunitatea ortodoxă scade în anul 1823 la un procent de 33,8%, în anul 1838 la un procent de 30,4%, iar în anul 1850 la un procent de 30,2%. Astfel, datele înregistrate mai sus „[...] *înfățișează, dincolo de datele statistice evocate, dinamica extinderii unirii religioase, respectiv a crizei demografice și instituționale a Ortodoxiei ardeleni, expuse unei acțiuni misionare unite agresive și continue față de care nu a fost capabilă întotdeauna să se apere*”.⁷⁰

Arhiepiscopozană, 1937); Idem, „Propaganda uniției în Munții Apuseni-Cărpiniș”, în *Revista Teologică*, an XXVIII, număr 7-8, 1938, pp. 336-340; Idem, „Problema uniției în Munții Apuseni-Roșia”, în *Revista Teologică*, an XXIX, număr 10-11, 1939, pp. 412-422.

⁶⁸ Ciprian Ghișa, *Episcopia greco-catolică de Făgăraș în timpul păstoririi lui Ioan Lemeni, 1832-1850, volum I, Biserica greco-catolică din Transilvania după 150 de ani de la unirea cu Roma*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2008, p. 344; Daniel Dumitran, *Un timp al reformelor. Biserica Greco-Catolică din Transilvania sub conducerea episcopului Ioan Bob (1782-1830)*, ediția a II-a, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2007, pp. 204-207.

⁶⁹ Sebastian Stanca, *Viața și activitatea*, p. 64.

⁷⁰ Mircea-Gheorghe Abrudan, *Ortodoxie și Luteranism*, pp. 143-144.

Vasile Moga: activitatea național-politică

Un ultim aspect, asupra căruia am dori să insistăm, este acela al activității național-politice desfășurată de către episcopul Vasile Moga, un prim moment constituindu-l audiența din 1812 la Viena unde, în calitate de reprezentant al românilor, a solicitat *„bunăvoința împăratului pentru aceștia”* (cu toate că încă episcopii români nu aveau dreptul, conform dispoziției din 7 decembrie 1791, de a solicita împăratului audiențe în calitate de reprezentanți ai națiunii, ci numai ca persoane particulare). Din păcate, nu știm care au fost rezultatele acestei audiențe, Petru Maior mărturisind că Vasile Moga *„s-a întors cu nădejdi bune”*.⁷¹

Începând cu anul 1816, episcopul Vasile Moga a trimis spre curtea imperială o serie de memorii, prin care solicita acordarea de porții canonice preoților ortodocși, scutirea acestora de taxe și impozite, acordarea de ajutoare din casele alodiale și de la alte instituții publice, pentru aceste demersuri episcopul angajând un „agent” la Viena, care să-i furnizeze informații și materiale pentru întocmirea memoriilor. Sub diferite pretexte, majoritatea memoriilor expediate de către episcopul de la Sibiu au fost respinse, fie au avut doar rezultate parțiale.⁷²

După anul 1830, când se întetește conflictul dintre nobilimea opoziționistă, în majoritate protestantă și guberniu, fiecare tabără încercând să-i atragă pe români de partea sa, s-au creat condițiile favorabile reluării programului național. Pe această linie, la 24 noiembrie 1834, episcopul Vasile Moga, printr-o scrisoare, i-a solicitat episcopului unit Ioan Lemeni colaborarea, pentru întocmirea unui memoriu către dieta transilvană, care nu

⁷¹ Sebastian Stanca, *Viața și activitatea*, p. 85.

⁷² Mircea Păcurariu, *Cărturari sibieni de altădată*, p. 52.

mai fusese convocată de peste 23 de ani. Memoriul a fost redactat și expediat direct curții de la Viena la data de 17 aprilie 1834, probabil prin agentul episcopului Moga din capitala imperiului. Cei doi episcopi români au menționat că situația poporului român, „care era cel mai vechi și mai numeros din Transilvania și purta toate sarcinile războiului și ale păcii” nu s-a schimbat cu nimic după momentul mișcării *Supplex-ului* din 1791, prin intermediul acestui memoriu solicitând recunoașterea egalității în drepturi cu celelalte naționalități ale provinciei și ridicarea românilor la rangul de a patra națiune în Transilvania. După cum era de așteptat, acțiunea celor doi episcopi români a rămas fără niciun rezultat.⁷³ Chiar dacă acest demers a rămas fără rezultate concrete, el a demonstrat că, în pofida unor disensiuni, poate exista o colaborare și o înțelegere între conducerea celor două biserici românești, dacă acest lucru este dorit de ambele părți.⁷⁴

În anul 1837, în contextul convocării dietei de la Sibiu, episcopul Vasile Moga a înaintat un nou memoriu, la data de 18 iulie 1837,⁷⁵ punând accent pe revendicările clerului ortodox (îmbunătățirea situației materiale a preoților prin scutiri de obligații, acordarea de pământuri parohiale și ajutoare bănești, dreptul de dijmă de la credincioșii proprii, scutirea slujitorilor

⁷³ David Prodan, *Supplex Libellus Valachorum. Din istoria formării națiunii române*, ediție nouă cu adăugiri și precizări, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1984, p. 384; Ladislau Gyémánt, *Mișcarea națională a românilor din Transilvania între anii 1790 și 1848*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1986, pp. 131-132; Ladislau Gyémánt, „Memoriul românilor ardeleni din anul 1834”, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie din Cluj*, număr XVII, 1974, pp. 98-117; Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, p. 71; Mircea Păcurariu, *Cărturari sibieni de altădată*, p. 52.

⁷⁴ Ovidiu Boc, „Biserică și societate”, p. 105.

⁷⁵ Ladislau Gyémánt, „O încercare de reluare a *Supplex-ului* în anul 1837”, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie din Cluj*, număr XXII, 1979, pp. 389-406.

bisericești de taxa capului, încetarea arestărilor abuzive de preoți, asigurarea unor posibilități mai bune de instruire a clerului prin înființarea unui seminar la Sibiu cu sprijinul statului),⁷⁶ dar și pe revendicările românilor de pe așa-numitul „Pământ Crăiesc” (accesul la funcții publice și la învățarea meseriilor, în mod egal cu sașii și încetarea obligației de a ține sărbătorile luterane).⁷⁷

Pe fondul convocării unei noi diete la Cluj, în anul 1842, la presiunile intelectualilor români, precum și a unor comunități orășenești, cei doi episcopi români au reluat acțiunea începută în anul 1834, dar nu s-a ajuns la elaborarea unei petiții comune. În aceste condiții, episcopul Vasile Moga a preferat să reînnoiască programul din 1837, referitor la problema ortodoxă sperând realizarea acestuia în condițiile unor luări de poziție din partea stărilor (exprimate în dietă) și a presei românești, favorabilă emancipării ortodocșilor. Pe fondul disensiunilor dintre deputații sași și maghiari în problema limbii oficiale maghiare, episcopul Vasile Moga a inițiat un memoriu în favoarea românilor de pe „Pământul Crăiesc”,⁷⁸ la care va adera și episcopul greco-catolic Ioan Lemeni.⁷⁹ Problema școlară, ridicată în dietă, a fost încredințată unei deputații care a solicitat episcopilor români redactarea unor referate asupra stării școlilor din diecezele lor. Ambii episcopi au arătat slaba organizare a învățământului românesc, solicitând crearea de școli sătești atât pe teritoriul comitatelor, cât și pe „Pământul Crăiesc”, înzestrarea învățătorilor cu loturi de pământ scutite de obligații urbariale, clădirea unor localuri destinate școlilor, repetându-se și solicitarea episcopului

⁷⁶ Idem, *Mișcarea națională a românilor*, pp. 134-137.

⁷⁷ Mircea Păcurariu, *Cărturari sibieni de altădată*, p. 53.

⁷⁸ Ladislau Gyémánt, *Mișcarea națională a românilor*, p. 140.

⁷⁹ Iacob Radu, „Episcopul Samoil Vulcan și biserica neunită”, în *Cultura Creștină*, an X, număr 10-11, 1921, p. 271.

Moga din anul 1837, de înființare a unui seminar (proiectat încă de la 1785). Aceste cereri au lăsat urme în proiectul deputăției, care a propus înființarea unei școli în fiecare parohie și înzestrarea acesteia cu loturi de pământ, scutite de orice sarcină publică și urbană, predarea în limba maternă, la care se adaugă ca obiecte de studiu limba maghiară și germană, precum și înființarea seminarului la Sibiu. Din păcate, rezoluția deputăției nu a fost dezbătută în cadrul dietei din 1846-1847.⁸⁰

Deși rămase fără rezultate concrete, memoriile elaborate sub coordonarea episcopului ortodox Vasile Moga, în colaborare cu episcopul greco-catolic Ioan Lemeni, așează mișcarea național-politică a românilor transilvăneni într-o nouă lumină, aceea a depășirii clivajelor confesionale (păgubitoare după părerea noastră) și a colaborării în vederea realizării programului național românesc.

Vasile Moga: „lupta pentru episcop român la Arad”

Conform cărțurului Sebastian Stanca, episcopul Vasile Moga s-a implicat și în așa-numita „luptă pentru episcop român” la Arad,⁸¹ la solicitarea autorităților provinciale propunând, la 24

⁸⁰ David Prodan, *Supplex Libellus Valachorum*, p. 395.

⁸¹ Episcopia Aradului a fost recunoscută oficial de către curtea imperială la 15 aprilie 1706, când Isaia Diacovici a fost confirmat în funcția de episcop al noii eparhii ortodoxe. Lui Isaia Diacovici i-a urmat în scaun alți episcopi sârbi, până în anul 1815. La început, episcopii sârbi au reprezentat un sprijin pentru românii ortodocși din aceste regiuni, însă, cu timpul activitatea acestora a început să servească intereselor curții imperiale și mai puțin intereselor politico-naționale și bisericești ale românilor. Din acest motiv, românii, începând cu anul 1815, au militat pentru alegerea unui episcop român la Arad (Gheorghe Ciuhandru, *Românii din Câmpia Aradului de acum două veacuri cu un excurs istoric până la 1752 și însemnări istorice politice ulterioare*, ediție îngrijită de Constantin Jinga, Remus Feraru, Timișoara, Editura Marineasa, 2005, pp. 8-9).

decembrie 1814, patru posibili candidați pentru ocuparea scaunului episcopal: Gheorghe Lazăr, Ioan Moga, Moise Fulea și Nicolae Huțovici. Nemulțumite de aceste propuneri, autoritățile provinciale îi solicită episcopului Vasile Moga o serie de informații legate de persoana protopopului de Brașov, Radu Tempea (care, căsătorit fiind, decide să divorțeze pentru a putea fi ales episcop, soția sa urmând să intre într-o mănăstire). Guvernatorul Bánffy, ținând cont și de propunerile episcopului Moga, lansează candidatura protopopului Radu Tempea și cea a dascălului Gheorghe Lazăr. De asemenea, Ludovic Rhedey, comitele Bihorului, a recomandat un singur candidat, în persoana episcopului sârb de Pancraț, Iosif Putnic, sprijinit și de mitropolitul de la Karlowitz. Arădenii au solicitat ajutorul episcopului unit Samuil Vulcan și a episcopului Vasile Moga pentru sprijinirea lui Moise Nicoară sau a lui Nestor Ioanovici. La 29 iunie 1816, episcopul Vasile Moga a intervenit pe lângă arhiepiscopul Vienei, rugându-l să intervină pe lângă autoritățile imperiale pentru numirea unui episcop român la Arad. Conștient de faptul că propunerile lansate anterior nu au fost luate în calcul, episcopul Vasile Moga, printr-o scrisoare adresată împăratului propune, din nou, trei candidați, în persoana profesorului arădean Ioan Mihuț, a arhimandritului bucovinean Isaia Baloșescu și a preotului Nestor Ioanovici. Din nou, desemnarea unui episcop pentru eparhia Aradului a fost amânată, chestiunea aceasta rezolvându-se abia în anul 1828, prin numirea lui Nestor Ioanovici.⁸²

⁸² Sebastian Stanca, *Viața și activitatea*, pp. 82-83.

Vasile Moga și comunitatea ortodoxă din Sebeș

O grijă aparte a manifestat episcopul Vasile Moga față de comunitatea ortodoxă din orașul Sebeșul-Săsesc, localitatea sa natală. După o serie de vexațiuni, provocate de confiscarea bisericii ortodoxe și cedarea acesteia comunității greco-catolice, redusă în momentul respectiv la protopopul Samoilă și familia sa, comunitatea ortodoxă din oraș încearcă edificarea unui nou lăcaș de cult. La solicitarea fratelui său, protopopul Zaharia Moga, episcopul Vasile Moga va insista pe lângă autoritățile locale, provinciale și imperiale pentru alocarea unor fonduri bănești din „casa alodială”, necesare edificării noului lăcaș de cult.⁸³ La data de 27 mai 1819 au început lucrările de fundație, prin așezarea pietrei de temelie, moment consemnat pe pisania aflată pe fațada de sud a bisericii, în partea stângă a intrării: „*Această s[fântă] casă de ritul greco-oriental, închinată Învieri[i] D[o]mnului, au început a să zidi la anul 1819 și în curs de 5 ani s-a săvârșit prin ajutoriul Episc[opului] Vasilie Moga și a altor făcători de bine, cu osteneala comunei întregi, povățuind lucrul protopop Zaharie Moga și pa[roh] Avram Moga, fiind titori Nicolae Paraschif, Georg Oniș, Nicolae Ilie, Panaiot Todoran, Mitea Ursu, Georg Balomireanu, Ion Androne, Georg Bena, Iosif Ursu, Mihai Santei, Vin[tilă] Opincar și alții*”. Slujba de sfințire a noului lăcaș de cult a avut loc la data de 21 octombrie 1828, în prezența episcopului Vasile Moga.⁸⁴ Aceași grijă o va arăta episcopul Vasile Moga și altor comunități ortodoxe din apropierea orașului Sebeșul-Săsesc, în perioada păstoririi acestuia fiind edificate

⁸³ *Ibidem*, pp. 92-95.

⁸⁴ Gheorghe Fleșer, Ioana Rustoiu, *Biserica Ortodoxă „Învierea Domnului”*, p. 8.

bisericile de piatră de la Petrești, Sebeșel, Săsciori, Laz, Căpâlna etc.⁸⁵

Tot de numele episcopului Vasile Moga se leagă și începutul așa-numitului „proces al morilor”⁸⁶ din orașul Sebeșul-Săsesc, dat fiind faptul că veniturile morilor, proprietate a orașului, intrau în casa alodială, românilor fiindu-le refuzat dreptul de a beneficia de aceste fonduri. Cu toate eforturile și plângerile depuse atât autorităților provinciale, cât și celor imperiale, rezolvarea acestei probleme s-a amânat mereu. După moartea episcopului și după izbucnirea Revoluției de la 1848/1849 procesul se sistează, actele acestuia fiind preluate de nepotul episcopului Ioan Moga care s-a refugiat în Țara Românească. Revenit în Transilvania, Ioan Moga a reluat acțiunea începută de episcopul Vasile Moga, utilizând, inițial, compromisul ca și tactică de luptă, la 8 aprilie 1852 trimițând o adresă primăriei orașului Sebeșul-Săsesc, în care preciza următoarele: „[...] După ce egala îndreptățire este acum decretată pe întreaga linie, nu mai este nevoie de recurs sau procese. A purta procese pentru nedreptatea din trecut, când o parte mai mică a fost favorizată față de o majoritate covârșitoare, astăzi e o adevărată rușine. De aceea rugăm Magistratul orașenesc să se declare dispus a încheia cu noi o învoială, să nu ne mai pună pedeci pentru ca să ne putem și noi ridica o moară pe seama bisericii și a școlii noastre. Prin aceasta s-ar sfârși multe procese între români și sași, s-ar da uitării dușmăniile, iar opinia publică n-ar mai considera pe români vecinic pârători și pe sași reacționari încăpățânați”. Răspunsul negativ al autorităților săsești l-a determinat să reia procesul, angajând un avocat sas, Johan Fr.

⁸⁵ Nicolae Afrapt, *Sebeșel-satul de pe Valea Sebeșului. Monografie istorică*, Alba-Iulia, Editura Altip, 2009, pp. 115-116.

⁸⁶ Referitor la desfășurarea acestui proces a se vedea: Serviciul Județean Alba al Arhivelor Naționale, *Fond Parohia Ortodoxă Sebeș*, număr inventar 1472, dosar 1/1842, „Acte referitoare la procesul morilor din Sebeș între români și sași”.

Laschner care, odată ce a încasat onorariul, a neglijat bunul mers al procesului. Treptat și nepotul fostului episcop va renunța la implicarea în acest proces, predând actele comitetului parohial din Sebeș, cu aceasta procesul fiind declarat închis.⁸⁷

Sfârșitul și evaluarea episcopatului mogaian

Odată cu moartea episcopului Vasile Moga (1845), problema scaunului episcopal românesc revine în actualitate, pentru obținerea acestuia concurând Ioan Moga, Moise Fulea (nepoții răposatului episcop) și protopopul Brașovului Ioan Popasu (care a încercat, printr-o serie de intervenții la Cluj și Viena, să își asigure sprijinul guberinului și al curții imperiale). La solicitarea curții imperiale, guvernul Transilvaniei i-a recomandat pe cei trei clerici amintiți mai sus care, însă, nu au întrunit adeziunea cancelariei aulice: Ioan Popasu a fost considerat mult prea tânăr și lipsit de experiență pentru a ocupa scaunul vlădicesc, iar cei doi nepoți ai episcopului Vasile Moga au fost considerați mult prea apropiați vechiului regim.⁸⁸ La recomandarea mitropolitului de la Karlowitz a fost înaintată candidatura arhimandritului de Covil, Andrei Șaguna, considerat a fi singurul care ar putea pune ordine în afacerile Bisericii Ortodoxe transilvănene, care a și fost numit vicar general al episcopiei la 27

⁸⁷ Sebastian Stanca, *Viața și activitatea*, pp. 93-107; pentru mai multe detalii, a se vedea: Mihai-Octavian Groza, „Un document inedit despre implicarea episcopului Vasile Moga în „procesul morilor” din Sebeș”, în volumul *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, XII, coordonat de Doru Sinaci, Emil Arbonie, Arad, „Vasile Goldiș” University Press, 2017, pp. 263-277.

⁸⁸ Keith Hitchins, *Ortodoxie și naționalitate*, p. 40.

iunie 1846. Doi ani mai târziu, Andrei Șaguna a fost numit, de către împărat, episcop al românilor ortodocși.⁸⁹

Evaluarea activității episcopului Vasile Moga a fost întreprinsă încă din perioada imediat următoare morții acestuia, primele mărturii fiind oferite de presa săsească și cea românească, de cancelaria aulică, precum și de diverse periodice din străinătate (de exemplu, „Illustrierte Zeitung” din Leipzig), acestea oferind o apreciere pozitivă, mai ales în privința dezvoltării învățământului confesional și al moștenirii financiare.⁹⁰ Astfel, George Barițiu într-unul din numerele gazetei „Foaie pentru minte, inimă și literatură”, referindu-se la activitatea episcopului Vasile Moga limitată de cele 19 restricții impuse, afirma următoarele: „[...] *Din acestea se vede că deregătoria episcopescă a răposatului episcop Vasilie trebuie privită din punctul de vedere care ni-l dă sus atinsa instrucție. Același episcop făcu un mare merit pentru clerul său atât cu călătoriile întreprinse la Viena, cât și cu rugămintea subșternută în numele clerului la dieta din anul 1837. Buna cumpănire a acestui episcop sprijinită și de purtarea mai multora din protopopii săi, întâmpinată de asemenea purtare sufletească a celor mai mulți din protopopii uniților a adaos mult spre stingerea urei împrumute ce domnia mai înainte între românii din Transilvania și îi făcea de răsul altora. Numărul celor simplii nepricepători s-au împuținat în cei 34 de ani, tocmai prin aceasta și clerul neunit a început a câștiga o vază mai mare decât avea odinioară*”.⁹¹

O apreciere pozitivă asemănătoare ne oferă și Constantin von Wurzbach în volumul al XVIII-lea al celebrului său *Lexicon biografic al Imperiului Austriac*, publicat la Viena în anul 1868, pasaj recuperat și tradus în limba română de istoricul clujean Mircea-

⁸⁹ Ladislau Gyémánt, *Mișcarea națională a românilor*, p. 158.

⁹⁰ Mircea-Gheorghe Abrudan, *Ortodoxie și Luteranism*, p. 134.

⁹¹ George Barițiu, „Episcopatul românesc neunit în Ardeal”, în *Foaie pentru minte, inimă și literatură*, număr 46, 12 noiembrie 1845, p. 369.

Gheorghe Abrudan: „[...] Însă în clipa în care a murit s-a văzut venerația de care se bucura în întreaga țară. Episcopul era văzut de către toți păstorii săi drept un sfânt, astfel că de aproape și de departe mulți au venit să-i aducă un ultim omagiu răposatului. Așa se explică faptul că slujba de înmormântare a căpătat un caracter neobișnuit de fastuos. Cu toate că veniturile arhieresti ale lui Moga erau destul de mici, el a izbutit să strângă ceva avere, din cuantumul acesteia afierosind 29.000 de florini pentru fundații religioase și de binefacere. Însă situația globală a diecezei nu era între cele mai fericite, iar lipsurile de fiecare zi erau tocmai dintre cele mai grele. Cu gradul de școlarizare în popor se stătea foarte prost, dar nici nu se putea sta altfel din moment ce însăși preoțimea eparhială era într-un grad foarte mare needucată, școlile erau lăsate în paragină, iar un popor receptiv și ușor de câștigat pentru o situație politică și bisericească mai bună a rămas foarte înapoiat în dezvoltarea sa intelectuală”.⁹²

Chiar dacă în tomul al II-lea al *Istoriei Bisericii Ortodoxe*, Andrei Șaguna realizează un portret pozitiv, aproape hagiografic, al episcopului Vasile Moga, cu totul alta este imaginea reflectată în corespondența privată a acestuia cu mitropolitul de la Karlowitz, precum și în opinia ierarhiei sârbe, deranjată de implicarea episcopului de la Sibiu în lupta pentru instalarea unui episcop român la Arad. Astfel, în scrisoarea din 2/14 februarie 1847 adresată mitropolitului Iosif Rajacici, vicarul Episcopiei Ortodoxe transilvănene nota următoarele: „[...] Răposatul episcop a lucrat bine și prin testament se vede că a avut intenție bună, dar cu greu se poate vedea în ce consta această avere și biserica noastră nu știu dacă se va putea folosi de ea, deoarece o dăduse cu împrumut la câțiva magnati unguri de la care răposatul episcop nerenșind să-și mai scoată banii bisericii i-a rămas doar dreptul de a ruga pe împărat să-l ajute a-și încasa acele nenumărate obligații

⁹² Mircea-Gheorghe Abrudan, „O biografie austriacă de secol XIX a episcopului Vasile Moga-la 240 de ani de la nașterea lui”, în *Telegraful Român*, număr 41-44, noiembrie 2014, p. 5.

care se află azi în mâinile unor mari creditori împreună cu sumele excesive în numerar... constatătoare, pe care le-a lăsat rudelor sale [...] Răposatul episcop nu se bucura de nici o considerație, nici personală, nici oficială [...] Răposatul știa de tot puține lucruri despre biserică, căci n-a băgat de seamă nici aceea că trebuie să hirotonească după rânduielile bisericești pe protopopi, încât toți cei 40 de protopopi cari sunt azi încă în viață n-au fost promovați bisericește, după cum de altfel și consilierii consistoriali au fost instituți neregulamentar. Pretutendeni, deci, aceeași neorânduială”.⁹³

Pornind de la aceste acuzații aduse episcopului Vasile Moga, istoriografia românească, prin lucrările lui Nicolae Popea, Ilarion Pușcariu, Ioan Lupaș, Nicolae Iorga, Gheorghe Bogdan Duică și Constantin Găvănescul, a creionat o imagine negativă a episcopatului mogaian, caracterizat ca o perioadă tulbure, de dezorganizare bisericească, episcopului fiindu-i reproșat nepotismul, caracterul trândav, răutăcios, precum și lipsa de energie.⁹⁴ Această imagine negativă a episcopului Vasile Moga a persistat până în anul 1938 când, prin apariția lucrării clericului-cărturar Sebastian Stanca, *Viața și activitatea episcopului Vasile Moga (1774-1845)*, s-a reabilitat, într-o oarecare măsură, perioada episcopatului mogaian. Punându-se capăt controverselor din jurul personalității și activității episcopului Vasile Moga, însuși Nicolae Iorga a lăudat eforturile depuse de Sebastian Stanca, afirmând

⁹³ Andrei Șaguna, *Corespondență*, volum I/2, ediție, studiu introductiv și note de Nicolae Bocșan, Ioan-Vasile Leb, Gabriel-Viorel Gârdan, Bogdan Ivanov, Vasa Lupulovici, Ioan Herbil, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2007, pp. 71-73.

⁹⁴ Mircea-Gheorghe Abrudan, *Ortodoxie și Luteranism*, pp. 134-145; a se vedea și: Nicolae Popea, *Arhiepiscopul și mitropolitul Andrei baron de Șaguna*, București, Editura Profile Publishing, 2002, pp. 15-26; Ioan Lupaș, *Mitropolitul Andrei Șaguna. Monografie istorică*, pp. 45-46; Ioan Lupaș, *Viața și faptele lui Andrei Șaguna mitropolitul Ardealului*, București, Institutul de Arte Grafice C. Sfetea, 1913, pp. 10-15.

următoarele: „*Bravo, părinte Stanca! Bine că s-a terminat odată povestea cu Vasile Moga*”.⁹⁵

Concluzii

Conform istoricului Ovidiu Boc, cu toate acuzele aduse, la moartea episcopului Vasile Moga, în anul 1845,⁹⁶ acesta a lăsat o avere materială, mobilă și imobilă, deloc neglijabilă: o casă de reședință în Sibiu (lăsată moștenire nepoților săi, ilustrând o altă latură a păstoririi sale, aceea a încurajării nepotismelor), o livadă pe seama asesorilor consistoriali, un fond pentru acordarea burselor și pentru cheltuielile bisericii. Bunurilor materiale li se adaugă un Consistoriu încheiat, care a evoluat calitativ prin pregătirea asesorilor, precum și un număr de protopopiate care crescuse, în ciuda numeroaselor treceri la greco-catolicism, acestea devenind adevărate unități administrative, Biserica Ortodoxă transilvăneană cunoscând o perioadă de evoluție în timpul păstoririi episcopului Vasile Moga, în special în plan instituțional, la acest lucru contribuind și perioada lungă de păstorie.⁹⁷ Departe de a fi complet, demersul nostru, bazat pe o reevaluare a surselor referitoare la perioada păstoririi episcopului Vasile Moga, propune un punct de vedere în ceea ce privește analiza activității bisericești, național-politice și culturale desfășurată de acesta, în perioada îndelungatei sale păstoriri, din dorința de a constitui o reală contribuție într-un domeniu mai puțin cunoscut al istoriei ecleziastice și de a servi și altor istorici interesați de subiect.

⁹⁵ Mihai-Octavian Groza, „Un cleric-cărturar uitat”, p. 92.

⁹⁶ Ioan Lupaș, „Un necrolog al episcopului Vasile Moga”, în *Anuarul Institutului de Istorie Națională din Cluj*, an V, număr 5, 1928-1930, pp. 491-495.

⁹⁷ Ovidiu Boc, „Biserica și societate”, pp. 105-106.

BIBLIOGRAFIE

SURSE INEDITE:

- 1) Serviciul Județean Alba al Arhivelor Naționale:

-Fond Parohia Ortodoxă Sebeș, număr inventar 1472;

SURSE EDITE:

- 1) Pușcariu, Ilarion, *Documente pentru limbă și istorie*, tom I, Sibiu, Tipografia Archiepiscopiei, 1889;
- 2) Stinghe, Sterie, *Documente privitoare la trecutul românilor din Șchei (1812-1845)*, volum III, Brașov, Tipografia Ciurcu&Comp., 1903;
- 3) Șaguna, Andrei, *Correspondență*, volum I/2, ediție, studiu introductiv și note de Nicolae Bocșan, Ioan-Vasile Leb, Gabriel-Viorel Gârdan, Bogdan Ivanov, Vasa Lupulovici, Ioan Herbil, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2007;

LUCRĂRI GENERALE ȘI SPECIALE:

- 1) Abrudan, Mircea-Gheorghe, *Ortodoxie și Luteranism în Transilvania între Revoluția pașoptistă și Marea Unire. Evoluție istorică și relații confesionale*, Sibiu/Cluj-Napoca, Editura Andreiana/Presa Universitară Clujeană, 2015;
- 2) Afrapt, Nicolae, *Un liceu în calea vremurilor. Colegiul Național „Lucian Blaga” Sebeș*, Alba-Iulia, Editura Altip, 2003;
- 3) Afrapt, Nicolae, *Sebeșul-satul de pe Valea Sebeșului. Monografie istorică*, Alba-Iulia, Editura Altip, 2009;

- 4) Anghel, Călin, *Evoluția urbanistică a orașului Sebeș*, Alba-Iulia, Editura Altip, 2011;
- 5) Bițu, Voichița; Andriescu, Bogdan, *Andrei Șaguna (1808-1873). Bio-bibliografie*, Sibiu, Editura Andreiana, 2012;
- 6) Brusanowski, Paul, *Pagini din istoria bisericească a Sibiului medieval*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2007;
- 7) Brusanowski, Paul, *Învățământul confesional ortodox român din Transilvania între anii 1848-1918. Între exigențele statului centralist și principiile autonomiei bisericești*, volum I, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2010;
- 8) Câmpeanu, Remus, *Intellectualitatea română din Transilvania în secolul al XVIII-lea*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 1999;
- 9) Ciuhandru, Gheorghe, *Românii din Câmpia Aradului de acum două veacuri cu un excurs istoric până la 1752 și însemnări istorice politice ulterioare*, ediție îngrijită de Constantin Jinga, Remus Feraru, Timișoara, Editura Marineasa, 2005;
- 10) Dobrei, Florin, *Istoria vieții bisericești a românilor hunedoreni*, Reșița, Editura Eftimie Murgu, 2010;
- 11) Dumitran, Daniel, *Un timp al reformelor. Biserica Greco-Catolică din Transilvania sub conducerea episcopului Ioan Bob (1782-1830)*, ediția a II-a, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2007;
- 12) Dunăreanu, Elena; Popa, Aurelia, *Cartea românească sibiană (1544-1918)*, Sibiu, 1979;
- 13) Fleșer, Gheorghe; Rustoiu, Ioana, *Biserica Ortodoxă „Învierea Domnului” din Sebeș*, Alba-Iulia, Editura Altip, 2005;
- 14) Ghișa, Ciprian, *Episcopia greco-catolică de Făgăraș în timpul păstoririi lui Ioan Lemeni, 1832-1850, volum I, Biserica greco-catolică din Transilvania după 150 de ani de la unirea cu Roma*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2008;

- 15) Groza, Mihai-Octavian; Nisipeanu, Gabriela-Margareta; Morariu Iuliu-Marius (coordonatori), *Sebastian Stanca (1878-1947). Un cleric cărturar din Sebeșul de altădată*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2016;
- 16) Gyémánt, Ladislau, *Mișcarea națională a românilor din Transilvania între anii 1790 și 1848*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1986;
- 17) Hitchins, Keith, *Ortodoxie și naționalitate. Andrei Șaguna și românii din Transilvania 1846-1873*, București, Editura Univers Enciclopedic, 1995;
- 18) Iorga, Nicolae, *Istoria Bisericii românești și a vieții religioase a românilor*, volum II, ediția a II-a revăzută și adăugită, București, Editura Ministerului de Culte, 1930;
- 19) Lupaș, Ioan, *Mitropolitul Andrei Șaguna. Monografie istorică*, Sibiu, Tiparul Tipografiei Arhidiecezane, 1909;
- 20) Lupaș, Ioan, *Viața și faptele lui Andrei Șaguna mitropolitul Ardealului*, București, Institutul de Arte Grafice C. Sfetea, 1913;
- 21) Lupaș, Ioan, *Doisprezece pețitori ai episcopiei transilvane vacante de la 1796 la 1810*, București, 1916;
- 22) Lupaș, Ioan, *Istoria bisericească a românilor ardeleni*, ediția a II-a, introducere, îngrijirea ediției, note și comentarii de Doru Radosav, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1995;
- 23) Marica, Em., George, *Studii de istoria și sociologia culturii române ardeleni din secolul al XIX-lea*, volum I, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1977;
- 24) Marica, Em., George, „Foaie pentru minte, inimă și literatură”. *Biobibliografie analitică cu un studiu monografic*, București, Editura pentru Literatură, 1969;
- 25) Păcurariu, Mircea, *Două sute de ani de învățământ teologic la Sibiu 1786-1986*, Sibiu, Tipografia Eparhiei Sibiu, 1987;

- 26) Păcurariu, Mircea, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române, volum III, Secolele XIX și XX*, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1994;
- 27) Păcurariu, Mircea, *Cărturari sibieni de altădată*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 2002;
- 28) Păcurariu, Mircea, *O viață dăruită bisericii și neamului. Sfântul ierarh Andrei Șaguna, mitropolitul Transilvaniei*, Sibiu, Editura Andreiana, 2012;
- 29) Pârnu, Sebastian, *Românii din scaunele secuiești în Revoluția de la 1848-1849*, Sfântu Gheorghe, Editura Eurocarpatica, 2014;
- 30) Popea, Nicolae, *Vechi'a metropolia ortodosa romana a Transilvaniei, suprimarea și restaurarea ei*, Sibiu, Tipografia lui S. Filtsch, 1870;
- 31) Popea, Nicolae, *Archiepiscopul și mitropolitul Andreiu Baron de Șaguna*, Sibiu, Tipariul Tipografiei Archidiecezane, 1879;
- 32) Popea, Nicolae, *Archiepiscopul și mitropolitul Andrei baron de Șaguna*, București, Editura Profile Publishing, 2002;
- 33) Prodan, David, *Supplex Libellus Valachorum. Din istoria formării națiunii române*, ediție nouă cu adăugiri și precizări, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1984;
- 34) Schneider, Johann, *Die Hermannstädter Metropolit Andrei von Șaguna: Reform und Erneuerung der orthodoxen Kirche in Siebenbürgen und Ungarn nach 1848*, Wien, Böhlau-Verlag GmbH, 2005;
- 35) Stanca, Sebastian, *Biserica Ortodoxă din Sebeș*, Cluj-Napoca, Tiparul Tipografiei Eparhiei Ortodoxe Române, 1928;
- 36) Stanca, Sebastian, *Gheorghe Lazăr la Sibiu*, Cluj, Tiparul Tipografiei Eparhiei Ortodoxe Române, 1934;
- 37) Stanca, Sebastian, *Propaganda uniției în Munții Apuseni. Corna-Șard*, Sibiu, Tipografia Arhidiecezană, 1937;
- 38) Stanca, Sebastian, *Viața și activitatea episcopului Vasile Moga (1774-1845)*, Cluj, Tipografia Eparhiei Ortodoxe Române, 1938;

STUDII ȘI ARTICOLE DE SPECIALITATE:

- 1) Abrudan, Mircea-Gheorghe, „O serie de considerații referitoare la păstoria episcopului Vasile Moga (1810-1845)”, în volumul *Diversitate culturală, realități politice și multiconfesionalism în Transilvania și Banat (secolele XVIII-XX)*, coordonat de Varga Attila, Iosif Marin Balog, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2014;
- 2) Abrudan, Mircea-Gheorghe, „O biografie austriacă de secol XIX a episcopului Vasile Moga-la 240 de ani de la nașterea lui”, în *Telegraful Român*, număr 41-44, 2014;
- 3) Abrudan, Mircea-Gheorghe, „Titulatura, jurisdicția și ordinea în diptice a Eparhiei Ortodoxe a Transilvaniei și a ierarhilor ei între păstoria lui Dionisie Novacovici și vicariatul lui Andrei Șaguna (1761-1848)”, în *Tabor*, an IX, număr 12, 2015;
- 4) Barițiu, George, „Episcopatul românesc neunit în Ardeal”, în *Foaie pentru minte, inimă și literatură*, număr 46, 12 noiembrie 1845;
- 5) Boc, Ovidiu, „Biserica și societate în timpul episcopului Vasile Moga (1810-1845). Evaluarea surselor”, în *Buletinul Cercurilor Științifice Studențești*, număr XV, 2009;
- 6) Bocșan, Nicolae, „Petru Maior și Moise Nicoară”, în volumul *Slujitor al bisericii și al neamului. Părintele profesor universitar doctor Mircea Păcurariu, membru corespondent al Academiei Române, la împlinirea vârstei de 70 de ani*, coordonat de Calinic, Arhiepiscop al Argeșului și Muscelului, Alexandru Moraru, Vasile Raus, Vasile Coția, Cluj-Napoca, Editura Renașterea, 2002;
- 7) Bocșan, Nicolae, „Luminile și Pașoptismul”, în *Istoria Transilvaniei, volum III (de la 1711 până la 1918)*, coordonat de Ioan-Aurel Pop, Thomas Năgler, Magyari András, Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane, 2008;

- 8) Cherescu, Pavel, „Contribuția episcopului Vasile Moga la dezvoltarea învățământului românesc din Transilvania”, în *Mitropolia Ardealului*, an XXXV, număr 5, 1990;
- 9) Cherescu, Pavel, „Antimisele din colecția Muzeului Arhiepiscopiei Sibiului. Studiu istorico-liturgic”, în volumul *Contribuții la studiul istoriei Bisericii Ortodoxe Române (secolele XVIII-XIX)*, editat de Pavel Cherescu, Oradea, Editura Adsumus, 2001;
- 10) Cherescu, Pavel, „Contribuția episcopului Vasile Moga la dezvoltarea învățământului românesc din Transilvania”, în volumul *Contribuții la studiul istoriei Bisericii Ortodoxe Române (secolele XVIII-XIX)*, editat de Pavel Cherescu, Oradea, Editura Adsumus, 2001;
- 11) Dobrei, Florin, „Protopop stavrofor dr. Sebastian Stanca”, în *Revista Teologică*, an XVI, număr 1, 2006;
- 12) Groza, Rodica; Groza, Mihai-Octavian, „Date privind istoria învățământului sebeșean”, în volumul *Sebeș-istorie și tradiții locale*, coordonat de Ionuț Costea, Sebeș, Editura Emma Books, 2014;
- 13) Groza, Mihai-Octavian, „Un cleric-cărturar uitat. Protopop stavrofor Sebastian Stanca”, în *Astra Salvensis*, an II, număr 4, 2014;
- 14) Groza, Mihai-Octavian, „Un cleric cărturar astrict uitat: protopop stavrofor doctor Sebastian Stanca (1878-1947). Viața, activitatea și opera”, în *Analele Aradului*, an I, număr 1, 2015;
- 15) Groza, Mihai-Octavian, „Un arhieru uitat și epoca sa. Biserica, societate și cultură în vremea episcopului Vasile Moga (1811-1845)”, în volumul *Tinerii istorici și cercetările lor*, II, coordonat de Nicolae Dumbrăvescu, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2015;
- 16) Groza, Mihai-Octavian, „Episcopul Vasile Moga (1774-1845). Scurtă schiță biografică”, în „*Der Unterwald*”. *Zweisprachige Kultur- und Informationszeitschrift*, număr 23, 2015;

- 17) Groza, Mihai-Octavian; Morariu, Iuliu-Marius, „Un ierarh și epoca sa. Viața și activitatea episcopului Vasile Moga (1774-1845) reflectate în istoriografia românească”, în volumul *Slujire și educație. Lucrările Simpozionului Internațional: Caransebeș, 9-10 mai 2016*, coordonat de Daniel Aron Alic, Cluj-Napoca/Caransebeș, Presa Universitară Clujeană/Editura Episcopiei Caransebeșului, 2016;
- 18) Groza, Mihai-Octavian, „Un document inedit despre implicarea episcopului Vasile Moga în „procesul morilor” din Sebeș”, în volumul *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, XII, coordonat de Doru Sinaci, Emil Arbonie, Arad, „Vasile Goldiș” University Press, 2017;
- 19) Groza, Mihai-Octavian, „Viața și activitatea episcopului Vasile Moga (1774-1845), reflectate în presa bisericească românească”, în volumul *Tradiții ale presei religioase din România*, coordonat de Carmen Tâgșorean, Ilie Rad, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2017;
- 20) Groza, Mihai-Octavian, „Un ierarh transilvănean și epoca sa. Viața și activitatea episcopului Vasile Moga (1774-1845)”, în *Astra Sabesiensis*, supliment număr 1, 2017, „Un episcop și epoca sa. Vasile Moga (1774-1845)”;
- 21) Groza, Mihai-Octavian; Morariu, Iuliu-Marius, „Viața și activitatea episcopului Vasile Moga (1774-1845) reflectate în istoriografia românească”, în *Astra Sabesiensis*, supliment număr 1, 2017, „Un episcop și epoca sa. Vasile Moga (1774-1845)”;
- 22) Groza, Mihai-Octavian, „Un ierarh vrednic, născut pe meleagurile Sebeșului: Vasile Moga (1774-1845)”, în *Sebeșanul*, an IV, număr 41, 2017;
- 23) Ghișa, Ciprian, „Denominarea Bisericii Romano-Catolice și a suveranului pontif în cultura religioasă a românilor uniți din Transilvania”, în *Arhiva Someșană*, seria a III-a, 2004;

- 24) Gyémánt, Ladislau, „Memoriul românilor ardeleni din anul 1834”, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie din Cluj*, număr XVII, 1974;
- 25) Gyémánt, Ladislau, „O încercare de reluare a Supplexului în anul 1837”, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie din Cluj*, număr XXII, 1979;
- 26) Lupaș, Ioan, „Cum erau învățăturile în seminarul din Sibiu pe vremea episcopului Vasile Moga?”, în *Tribuna*, număr 218-219, 1911;
- 27) Lupaș, Ioan, „Câteva informații privitoare la Vasile Moga și Gheorghe Lazăr ca student în Cluj”, în *Anuarul Institutului de Istorie Națională din Cluj*, an II, număr 2, 1923;
- 28) Lupaș, Ioan, „Sibiul ca centru al vieții românești din Ardeal”, în *Anuarul Institutului de Istorie Națională din Cluj*, an V, număr 5, 1928-1930;
- 29) Lupaș, Ioan, „Un necrolog al episcopului Vasile Moga”, în *Anuarul Institutului de Istorie Națională din Cluj*, an V, număr 5, 1928-1930;
- 30) Matei, Ioan, „Cultura episcopului Vasile Moga. Contribuții noi”, în *Biserica Ortodoxă Română*, an XLI, număr 12, 1923;
- 31) Păcurariu, Mircea, „Istoria Institutului Teologic de grad universitar din Sibiu. Întemeierea și dezvoltarea școlii sub episcopul Vasile Moga (1811-1845)”, în *Mitropolia Ardealului*, an VI, număr 11-12, 1961;
- 32) Partenie Pop, „Episcopul Vasile Moga colaborator al oamenilor de cultură bănățeni”, în *Mitropolia Banatului. Revista Oficială a Arhiepiscopiei Timișoarei și Caransebeșului și a Episcopiei Aradului*, an XXIII, număr 1-3, 1973;
- 33) Radu, Iacob, „Episcopul Samoil Vulcan și biserica neunită”, în *Cultura Creștină*, an X, număr 10-11, 1921;

- 34) Stanca, Sebastian, „Propaganda uniăției în Munții Apuseni. Peleş-Valea Verde”, în *Renașterea. Organul oficial al Eparhiei Ortodoxe Române a Vadului, Feleacului, Geoagiului și Clujului*, an XV, număr 37, 1937;
- 35) Stanca, Sebastian, „Propaganda uniăției în Munții Apuseni. Peleş-Valea Verde”, în *Renașterea. Organul oficial al Eparhiei Ortodoxe Române a Vadului, Feleacului, Geoagiului și Clujului*, an XV, număr 38, 1937;
- 36) Stanca, Sebastian, „Propaganda uniăției în Munții Apuseni-Corna”, în *Revista Teologică*, an XXVII, număr 6, 1937;
- 37) Stanca, Sebastian, „Propaganda uniăției în Munții Apuseni-Șard”, în *Revista Teologică*, an XXVII, număr 7-8, 1937;
- 38) Stanca, Sebastian, „Propaganda uniăției în Munții Apuseni-Cărpiniș”, în *Revista Teologică*, an XXVIII, număr 7-8, 1938;
- 39) Stanca, Sebastian, „Problema uniăției în Munții Apuseni-Roșia”, în *Revista Teologică*, an XXIX, număr 10-11, 1939;
- 40) ***, „Un circular al episcopului Vasile Moga”, în *Renașterea. Organul oficial al Eparhiei Ortodoxe Române a Vadului, Feleacului, Geoagiului și Clujului*, an I, număr 1, 1923;
- 41) ***, „Ion Moga teologul”, în *Renașterea. Organul oficial al Eparhiei Ortodoxe Române a Vadului, Feleacului, Geoagiului și Clujului*, an I, număr 10, 1923;

ANEXE DOCUMENTARE

DOCUMENT 1:

Discursul rostit de episcopul Vasile Moga cu ocazia instalării sale la 29 iunie 1811

Prăznuirea aceasta pe Excelența Voastră pentru introducăluirea smereniei mele în Stepenea Episcopescă cu milostiva Sa față ați binevoit astăzi a o împodobi și la care prăznuire voi încă iubiților frați (fiilor sufletești) și ceialalți cinstiți ascultători, împreună a fi nu v-ați pregetat, precum despre o parte tare mă veselește și ca să fiu cu toată îndrăznirea mă îndeamnă, așa despre altă parte nu puțină grije și oareșcare întristare îmi aduce. Pentru că de mă voi lăți cu gândul la aceea, precum spre pomenita Dregătorie Episcopescă prin slobodele voturi ale iubitului cler sunt ales, precum Excelenția Voastră și înaltul crăiesc Gubernium alegerea aceasta cu părintească recomandăție ați binevoit a o sprijini și precum a sa preaosfințită mărire împăratească alegerea clerului și puternica mijlocire a Excelenței Voastre și a înaltului crăiesc Gubernium cu mila sa cea prea înaltă au covârșit, nu pociu ca să nu mă bucur și ca să nu primesc cu îndrăznire Dregătoria aceasta, la care mă văz că sunt chemat.

Iară de voi socoti vrednicia și mărima păstoriceștii aceștii Dregătorii, care se pune pe umerii miei, de voi cugeta la datorile cele grele ale darului episcopesc, de voi privi statul acestei eparhii, care acum peste 15 ani este văduvită și de voi gândi cât sunt de tare îndatorat ca să răspund răvărsatei spre mine mili împăratești, cunoscutului Excelenței Voastre și a înaltului crăiesc Gubernium patrotinium și așteptării iubitului cler stau încremenit și mă cutremur strigând, cine sunt eu Doamne ca să mă pui pe mine peste moștenirea ta?

De acestea dară gânduri sieși împotrivoare fiind eu împresurat și bucuria cu supărarea așa întru mine luptândușă cu totul aș slăbi din inimă dacă mai întâi Pronia cea dumnezeiască nu m-ar rădica întru acea nădejde că după cum au binevoit a face aceasta cu mine va binevoi și puterea, vârtutea și înțelepciunea la plinirea datoriei mele trebuincioase a-mi da. Dacă mai încolo în neodihna aceasta a inimii mele nu m-ar liniști și înaltul patroînium, care până acum de la părinteasca Excelenții Voastre și a înaltului crăiesc Gubernium spre mine aplecare și bunăvoință, care până acum peste vrednicia mea am simțit și de la care nu în zadar îmi fâgăduiesc, precum totdeauna nevoințele și strădaniile mele vor fi bine primite și vor lua sfârșitul cel dorit. Dacă mai pe urmă n-ar înmulți liniștea inimii mele și aceea căci sunt deplin încredințat, precum atât fețele acelea a iubitului cler, care sprijinesc ramurile administrației eparhiei mie din deosebită milă încredințate, cât și vrednicile aceale fețe consistorialicești, care în așa [în]delungată vreme a văduvi[e]i scaunului episcopesc greutatea ocârmuirii până în ziua de astăzi cu râvnă și cu laudă au purtat-o, mie încă pentru mișcarea înainte a binelui de obște și a fericirii clerului cu îndoită râvnă și strădanie îm[i] vor fi întru trebuinciosul ajutoriu.

Cât iaste despre mine, cu adevărat aceea voi ținea datoria cea mai întâi ca să păzesc nevătămată homaghialiceasca credință și către a sa preaosfințită mărire împărătească și către iubita patrie, ca milostivele rânduieli prea înalte și ale înaltului crăiesc Gubernium după cuviință și întocmai să le duc în împlinire și ca pe cler și norodul întru cele sufletești mie încredințat cu sănătoasă învățături să-l povățuiesc a fi în toată vremea supus și ascultătoriu a păzi legile d[umne]zești și cele omenesti și cu un cuvânt ca să facă destul datoriilor către Dumnezeu, către împăratul și către deaproapele său. Mai pe urmă veți binevoi Ext[elență] a ni îngădui

ca pe lângă mulțămirea care sunt datoriu Prea osfintei sale măriri împărătești din jenunche și cu homaghialicească supunere a o face dă dau dimpreună și Exțelenții Voastre umilită mulțămire pentru osteneala care astăzi pentru și întru săvârșirea aceștii Instalații a face și pentru milostivirea care spre mine prin aceasta deiznov a o dovedi v-ați milostivit și fiindcă n-am cuvinte de a-mi putea destul descoperi după cuviință mulțămirea mă voi sili din toată puterea ca și cu reverenția ce se cuvine Exț[elenției] tale și cu împlinirea slujbelor dovezile mulțămitoare mele inimi să le arăt și așteptării ce iaste despre mine întocmai să pocui răspunde

Sursă: Ioan Lupaș, „Acte privitoare la alegerea și instalarea episcopului ardelean Vasilie Moga (1810-1811)”, în *Biserica Ortodoxă Română*, an XXXV, număr 1, 1911, pp. 788-790.

DOCUMENT 2:

Prima pastorală a episcopului Vasile Moga, lansată la 10 august 1811

Cinstiților protopopi și preoți, fraților în Hristos și fiil! Dar vouă și pace de la Dumnezeu Tatăl și de la Domnul nostru Iisus Hristos

Fiindcă toate dregătoriile întru această lume spre acel sfârșit sunt de la Dumnezeu rânduite, ca slava aceluiași Dumnezeu și fericirea de obște cât mai tare să se sporească, care cuget cea de-a pururea de pronia dumnezeiască povățuită prea sfințita mărire împărătească, precum totdeauna și atunci l-au avut, când mai mult ca părintește s-au milostivit din [de]osebită milă împărătească a mângâia clerul și neamul nostru cu păstor sufletesc din sânul său.

Așa strânsă datorie mi-am ținut ca cu intrarea în slujba arhieriei, să vă fac după datul răgaz, cunoscut a oarecări datorii și spre a le păzi să vă deștept.

1) Slava lui Dumnezeu și fericirea de obște, mai întâi prin aceea se poate mai bine spori, de va fi partea preoțească bine procopsită întru învățătură și năravuri bune; așa punând toată părtinirea deoparte să nu îndrăzniți pe nimeni altul a-mi recomanda spre preoție, fără pe cel dintre toți și cu învățătura și năravurile bune mai ales. Că știți zisa lui Pavel către Timotei: „*Fiule pe nimenea numai decât mâinile să nu-ți pui*” (I Carte 5, 22).

2) Ca să fie candidații învățați și bine năvățiți, altmintrelea nu se pot nădăjdui, ca prin școli: strânsă datorie dară vă este, ca să întăriți școlile în tot chipul și cu toată silința și necurmat să stați de părinți să-și dea pruncii la învățătură, altmintrelea năimit este și slugă rea, vicleană și vrednică de a i se lua talantul, tot preotul, care nu va sili spre întemeierea școlilor.

3) Mulți se țin, că [îm]plinesc toată legea și prorocii, cu aceea, că botează și îngroapă și cununa. Dar zicând Sfântul Pavel, mulțumesc lui Dumnezeu, că n-am botezat pe nimenea, nu m-au trimis pe mine Domnul să botez, ci să propovăduiesc Evanghelia: puteți înțelege, că datoria cea mai mare a preotului este ca să știe propovădui. Că vai ție preot de nu vei (I, Cor[intenii], 9, 16).

4) Ca să știți propovădui norodului, trebuie întâi să învățați voi înșivă și să ispitiți scripturile, iar dacă în veacul vostru Sfânta Scriptură cu gândul acela că nu veți citi, ca să știți învăța apoi norodul și simbria de la parohienii voștri tot veți lua, cu seamă bună veți cădea în osândă, care o scrie Isaia, cap[itoul] 34: „*O păstorii lui Israel, iată laptele turmei mâncați și cu lâna vă îmbrăcați, și ce e gras înjungheați și voi oile mele nu le pașteți. Iată dară eu asupra păstorilor acelora și voi cere oile mele din mâinile lor și nu vor mai adăuga ei a paște oile mele*”.

5) Mulți s-au obișnuit de propovăduiesc parohienilor săi și ce nu e scris în cărțile sobornicești, iar frățiile voastre păreri și obiceiurile cele bătrâne fără temei lăsându-le, numai cu ce vă puteți da seama din Sfintele Scripturi să propovăduiți, nu adăugați nici o iotă, sau o cirtă, că aceea nu vrea Hristos, la Matei în 15 cap[itol], stih 6, 9, unde zice: *„Ați stricat porunca lui Dumnezeu pentru obiceiul vostru, în har mă cinstiți, învățând învățători, porunci omenesti”*.

6) Cele ce propovăduiți parohienilor din Sfintele Scripturi, înșivă voi să le faceți întâi, să nu fiți, ca acele, de care zice Hristos la Evanghelie. Pe scaunul lui Moise au șezut fariseii și cărturarii; toate câte vor zice vouă să faceți, faceți, iar după faptele lor să nu faceți, că ei zic și nu fac. Numai de ocară se face preotul și toți îl judecă, dacă învață pe alții și el nu face, dacă spune de curățenie și el e necurat, dacă spune de trezire și el pe la mesele creștinilor se silesc să înghită mai larg decât toți ceilalți mireni și beat își arată toate neputințele. Dacă spune să nu țină oamenii pizmă și mânie unul pe altul și el își arată mânia și în biserică de văd toți și zice și cel mai prost, că popa nu-i slobod să slujească Sfânta Liturghie, fiind el mânios; o fraților!, cum pot fi acei preoți lumina lumii și sarea pământului.

7) Nu vă fâliți, nu fiți măreți în deșert și de iubiți mărirea, de ce vă băgați în ceața celuia ce învață de smerenie, care este dulcele învățătorului nostru Hristos, ce grăiesc: *„Învățați de la mine, că sunt blând și smerit cu inima”*, risipesc acela pe cei mândri cu cugetul lor, Domnul mândrilor le stă împotrivă. Nu vă fâliți, căci sunteți preoți și tocmai pentru aceea vă smeriți.

8) Feriți-vă de beție, că beția este legiunea cea de draci, de care se pomenesc la S[fintele] Ev[angheliu], fiindcă în beție toate păcatele se află, care atâția draci sunt. Aceia încă știți, precum că.

9) Ce este a lui Dumnezeu, dați lui Dumenzeu, și ce este a împăratului, să dați împăratului, așa după Dumnezeu datoria cea

mai de frunte aveți, ca întâi voi să fiți credincioși, supuși preasfințitei măritii împărătești, după aceea pe norodul, întru cele sufletești vouă încredințat, încă întâi întru aceea cu neadormită silință să-l povățuiți, ca să fie asemenea credincioși, ascultători și plecați, întru toate împăratului vostru, tuturor stăpâniilor de către dânsul așa date și cu aceasta nu numai veți plini voia lui Dumnezeu, ce arată, că împăratul vostru este de Dumnezeu pus, zicând: prin mine împărătesc împărații și punătorii de lege fac dreptate, Pilde, 8, 15. Ci vă veți arăta și cunoscători și mulțumitori (precum în veci trebuie să fiți) pentru nemărginită și mai mult ca părintească milă, ce au arătat spre noi într-aceea, că ne-au mângâiat după cererea noastră. O! faceți neîncetate și fierbinți rugăciuni pentru întărirea sceptrului a prea bunului împărat, cu fericire aici spre veacuri multe, iar ca în cele veșnice cunună neveștejită să i se dăruiască. Siliți prin bună purtarea voastră a vă face vrednici de mila ce vi s-au arătat. Mai pe urmă deosebit vă rog, ca să nu fiți numai dascăli parohienilor voștri, ci să le fiți și părinți, să fiți către dânșii cu durere, ca părinții, căci altmintrelea, ce le vor folosi lor zece mii de dascăli, de aceea, pe care nu-i doare de ei, ci numai să le ia ce au, de a-ți avea de ce mii de dascăli în Hristos, iar nu mulți părinți, zice Sfântul Pavel, tot nimic nu se isprăvesc.

Cu toate acestea, cine din dragoste către Dumnezeu și de aproapele nu va împlini acestea aici scrise și celelalte datorii preotești, care pentru scurtare acum nu s-au pomenit, lui să-și bage vină, când pentru acelea potrivită neplăcere îi va sosi, într-aceea părintească blagoslovenie din toată dragostea inimii dându-vă rămân. Sibiu, în 10 august 1811.

De tot binevoitor, Vasile Moga m[anu] p[ropria]
Episcop de lege grecească al neuniților din Ardeal

Sursă: Ilarion Pușcariu, *Documente pentru limbă și istorie*, tom I, Sibiu, Tipografia Archidieceșană, 1889, pp. 177-181.

DOCUMENT 3:

Testamentul episcopului Vasile Moga

Testamentul episcopului diecezan greco-ortodox Vasile Moga, tradus din originalul românesc, în limba latină, copie aflată între hârtiile fericitului Iacob Bologa, pe atunci cancelist la tabla regească, apoi și notar consistorial.

Traducere din originalul românesc.

În numele Preasfintei Treimi, a Tatălui, a Fiului și a Sfântului Duh, al unuia și același Dumnezeu adevărat, subsemnatul episcop fac din acelea, pe care milostivul Dumnezeu m-a ajutat să pun deoparte după nemernicia mea, în stare de integritate și sănătate a minții, fac, în caz de moarte, pentru clerul neunit oriental și marele Principat al Transilvaniei, următoarea

DISPOZIȚIE

Așadar, las acestui cler următoarele contracte obligatorii

Obiect
Contractul contelui Ioan Nemeș de Hidveg/29.07.1824 asupra și alt contract din 19 ianuarie 1831 asupra care toate adunate la un loc fac 2800 florini, dobândă 1000, 3800 creițari;
Contractul contesei Terezia Redei din 1 noiembrie 1833

asupra 2000 florini și altul din aceeași zi, adică 1 noiembrie 1833 asupra contele Ioan Nemeș de Hidveg nu a plătit dobândă până în anul 1845 [de] 2000 florini;
Contractul excelenței sale președintele stărilor, liber baron Francisc Kemeny din 20 august 1842, asupra 3000 florini. Dobânda restantă la excelența sa până la 20 august 1845, 540 florini;
Contractul lui Francisc Horvat din 6 mai 1842 asupra dobândă restantă până în 1845, 2000 florini, 840 creițari;
Contractul lui Ladislau Nopacsza din 21 decembrie 1831 asupra 500 florini, din nou dobândă restantă 450 creițari;
Contractul lui Gaspar Török din 1 octombrie 1842 asupra 800 florini. Dobândă restantă 192 creițari;
Contractul lui Jozef Gal din 7 martie 1845 asupra 1000 florini;
Contractul lui Mihail Fronius din 9 iulie 1833 asupra 1000 florini. Alt contract din 28 decembrie 1841 asupra 400 florini și un al treilea din 7 septembrie 1843 asupra 600 florini;
Casa care se află în piața numită Wintergasse, cumpărată [cu] 2400 florini;
Contractul contelui Georg Bethlen asupra 4400 florini;

Capitalurile împreună cu dobânzile fac suma 29.622 florini monedă convențională. În această sumă sunt cuprinse:

a. Acei 10.000 florini renani în monedă convențională din care să se înființeze burse într-o mai mare speranță pentru tinerii care s-au consacrat slujbei acestui cler neunit transilvănean și care au fost ceruți pentru a se da în temeiul conținutului decretului general gubernial din 2 Iulie 1832, numărul 6461 și acceptați. Din

dobânzile acestei sume să se împartă burse în funcție de timp și în așa cantitate după cum vor fi judecat de comun și bunăvoie episcopii, iar dacă scaunul este vacant, consistoriul episcopal neunit, asemenea burse fiind desemnate tinerilor consacrați religiei neunite care prin episcopi sau prin consistoriul neunit au fost recomandați înaltului guberniu regesc cu privire la acest beneficiu, de asemenea având parte egală cu celelalte ale acelora care erau din familia fondatorului, totuși numai atât timp cât au făcut progres „eminent” în studii, sau cel puțin pentru prima clasă și fără să frecventeze alte cursuri decât cele de filozofie și cele juridice.

b) Suma de 4.400 florini renani în monedă convențională care a fost dată pentru fânața zălogită Labodaș din apropierea târgului Turda, comitelui Gheorghe Bethlen și prin mine oferită acestui cler în așa fel încât din dobânzile acesteia să fie întreținuți într-o oarecare măsură.

c) Rămânând cealaltă sumă de 15.222 florini în monedă convențională din dobânzile acestei sume să se stabilească un salariu anual de 300 florini monedă convențională, prin care clerul neunit transilvănean să poată să-și aducă și să-și întrețină un procuror, bărbat demn, a cărui slujbă va fi să apere atunci când va fi nevoie drepturile acestui cler, pe toți preoții tratați în chip nedrept și jigniți. În sfârșit, să poarte grija tuturor nedreptăților care amenință atât clerul în general, cât și pe fiecare membru al clerului. Mai departe, același procuror va trebui să compună toate suplicile și memoriile pe care acest cler va trebui să le înainteze înaltului guvern regesc, a prea înaltei Curți domnitoare și Dietei după îndrumarea vicarilor episcopi sau a consistoriului episcopal și sub semnătura acestora. Și dacă va avea timp, același procuror pentru salariul respectiv să acționeze chiar și pentru oamenii țărani laici.

Iar pe acest bărbat să-l aleagă viitorii episcopi împreună cu consistoriul și în caz că scaunul episcopal este vacant, însuși consistoriul, având sfat cu ceilalți egali, ca aceasta să fie din sânul clerului, sau să fie român de neam și să-l propună suspuselor locuri pentru binevoitoarea întârire.

d) Vreau ca în cazul în care tinerilor săraci cărora li se cuvin burse nu le-ar fi distribuită întreaga dobândă a sumei de 10.000 florini, în monedă convențională, sumă însemnată la punctul a) să se adauge dobânzi intercalate la capitalul oferit în acest scop. Iar dobânzile capitalului însemnat la litera c) care ar depăși salariul avocatului sau care s-ar aduna în situația că locul procuratorului este vacant, să fie adăugate capitalului de 30.000 florini renani în monedă convențională, pe care Maiestatea sa Prea sacră, care domnește în chip glorios, împăratul Ferdinand I, s-a învrednicit să o dăruiască pentru înzestrarea acestui cler neunit, atât de lipsit de orice sprijin [Capital rămas și elocat la Viena, scos din averile imobile ale acelor locuitori care nevoind să ia în 1764 armele de grăniceri, au emigrat și au dispărut, iar în moșioarele lor au fost așezați alți români, din alte ținuturi ale țării. Acest capital a fost mijlocit prin avocatul Nicolae Baiul de la Zărnești, unchi bun al fraților Mețeanu, a lui I. Branu, I. Alduleanu, B. Băiulescu].

e) Rog cu adâncă plecăciune înaltul guvernium regesc și pe Maiestatea sa Prea sacră, ca după moartea mea să se învrednicească să ia întregul capital de 29.622 florini în monedă convențională, capital însemnat mai sus, sub administrația publică a marelui principat al Transilvaniei și să îngăduie să fie îndreptate înspre scopurile pentru care a fost oferit și totodată să binevoiască să dea o ordonanță părintească ca sumele care acum nu par a fi așezate în îndestulătoare siguranță, să fie adăpostite într-o îndestulătoare cheazășie sau să fie puse în mâinile datornicilor de acum, ba chiar să fie restituite de aceștia și să fie depuse în alt

loc, cu îndestulătoare garanție. În ceea ce le privește pe rudele mele de sânge, partea lor le-am pus-o deoparte.

Au fost făcute două exemplare ale acestei dispoziții, iar pe acestea le-am întărit cu semnătura mea cu sigiliul episcopal, Sibiu, la 10 August 1845.

19 iulie. În prezența noastră:

Episcop Vasile Moga, cu mâna proprie.

Ioan Panovics, cu mâna proprie, arhidiacon neunit din Ujegyhasz și paroh al suburbiei Sibiului Jozefstadt și de asemenea asesor al consistoriului episcopal.

Petre Bădilă, cu mâna proprie, arhidiacon neunit de Miercurea Sibiului și suburbiei de jos a Sibiului și de asemenea asesor al consistoriului episcopal.

Scrisă de mine, Iacob Bologa, cu mâna proprie, cancelist jurat al Tablei Regești.

Sursă: George Barițiu, *Părți alese din istoria Transilvaniei*, volum I, ediția a II-a îngrijită, note, comentarii și indice de Ștefan Pascu, Florin Salvan, Brașov, Inspectoratul pentru Cultură al Județului Brașov, 1993, pp. 759-762.

DOCUMENT 4:

Necrologul episcopului Vasile Moga, publicat în paginile ziarului „Illustrierte Zeitung” (7 martie 1845)

Populația valahă a întregului Mare Principat însumează mai mult de jumătate din numărul tuturor locuitorilor acestuia, prin urmare peste un million de suflete. Valahii se împart din punct de vedere religios în uniți și neuniți, aceștia din urmă numărând

probabil 600.000 de suflete. Această segregare a Bisericii Greco-Orientale într-o Biserică Greco-Catolică datează din anul 1697 și este o operă a politicului. Nu fără greutate a fost formată această Biserică Catolică Grecească în Transilvania. Aceasta a păstrat aproape toate dogmele inițiale ale Bisericii Grecești, doar că acum îl recunoaște pe papă ca întâistătător; preoții acesteia au voie să se căsătorească și să folosească limba vernaculară ca limbă liturgică. Unirea ar fi trebuit să consolideze mai strâns legăturile poporului valah sau mai degrabă pe preoții acestuia, care stăpânesc întru toate peste popor, prin Roma de Austria; de aceea, trecerea preoților la Unire a fost însoțită de anumite avantaje, ba chiar recompense, iar pentru a o implementa au fost folosite în acea vreme toate mijloacele, de care Biserica Romană se plânge acum în Rusia. Cea mai mare parte a poporului valah din Transilvania, care precum pretutindenea ține foarte mult la tradițiile vechi, s-a împotrivit însă cu fermitate să accepte această unire, chiar și formală, cu Biserica Catolică, și chiar în locuri unde preoții au trecut la unire, ca de exemplu în Hațeg, poporul a refuzat să îmbrățișeze unirea, iar din acest refuz s-a născut acum aproximativ 150 de ani biserica valahilor neuniți din Transilvania cu propriul cler și episcop. Imediat după trecerea episcopului Teofil II în anul 1697 la unire, preoții neuniți ai valahilor nu au mai avut episcop în Transilvania și au fost astfel nevoiți să apeleze pentru hirotonire la episcopii din Moldova și Valahia. Deoarece însă această legătură bisericească s-a dovedit a fi periculoasă din punct de vedere politic, prilejuind o serie de tulburări, mai târziu aceștia au fost subordonați jurisdicțional episcopului grec de la Buda.

Împăratul Iosif al II-lea a restabilit episcopia greco-neunită în anul 1784, iar dieta din 1791 i-a reglementat situația. Din acel moment, episcopul valahilor neuniți este ales de un sinod

constituit din 41 de arhidiaconi și 41 de protopopi, protopresbiteri și decani, în prezența unui comisar imperial, împăratului fiindu-i propuse trei persoane corespunzătoare, dintre care este numit cel ce primește recomandările cele mai bune din partea guvernului. Episcopul își are reședința în Sibiu și are un venit anual de 4000 de fl[orini] monedă convențională, la care se adăugau taxele de hirotonie nu puțin însemnate pe care le primește din partea clerului neunit al Transilvaniei. Acesta este superiorul tuturor bisericilor acestui rit din Transilvania și e sufragane al mitropolitului de la Karlowitz. În administrație este ajutat de un consistoriu ales de el însuși, care-i acordă asistență în gestionarea chestiunilor spirituale. Pentru instituțiile de formare ale viitorilor preoți și pentru cele școlare normale nu s-au făcut încă multe lucruri, cu excepția Brașovului, unde învățatul și nerămasul în urma timpului protopop Ioan Popasu și-a câștigat merite mari în educația conaționalilor și coreligionarilor săi și trebuie să fie neapărat amintit, deoarece este o podoabă rară a clerului valah. Din moment ce este datoria respectivului episcop să vegheze asupra sistemului școlar și a formării mai bune a clerului, iar răposatul în timpul celor 37 de ani ai episcopatului său a rămas în urma cerințelor vremii, de asemenea nefiind întotdeauna sfătuit în cel mai fericit mod în ceea ce privește ocuparea posturilor parohiale din țară, astfel că și în această privință succesorul său va avea mult de recuperat, deoarece doar printr-un cler mirean cult și prin școală poate fi îmbunătățită situația politică și bisericească a acestui popor dezordonat, dar foarte receptiv. Din scurta prezentare a situației bisericești a valahilor se observă că poziția unui bărbat care stăpânește prin influența sa duhovnicească spiritul și etosul unei populații de peste o jumătate de milion de persoane este una foarte importantă și că unul ca acesta, dacă dorește să-și împlinească

misiunea sa evanghelică, trebuia să fie un bărbat înțelegător și înțelept, având un devotament credincios față de dinastia actuală, pentru că încă nu a fost uitată mânia, care a fost suscitată în popor de prea zeloasele încercări de unire ale iezuiților, nici nu au fost stinse prea dese revigorări de simpatie față de țările vecine și direcția de apel spre superiorul bisericii din S[ank]t Petersburg, chestiuni care trebuie avute în vedere de întâistătorul unui popor atât de ușor iritabil și needucat. Așadar, de alegerea unui episcop potrivit nu depinde niciun popor atât de mult ca valahii neuniți ardeleni și în principiu, această alegere nu ar trebui să fie greu de luat, din moment ce chiar în rândurile clerului superior nu se întâlnește o educație mai înaltă decât la puțini indivizi. Totuși, în această privință realitățile actuale arată mai bine decât acum 35 de ani, când cel mai instruit cleric cu putea dovedi că stăpânește cunoștințe filosofice și chiar teologice de bază, iar această comoară nu a putut fi găsită la cei mai înalți prelați, ci la un sărac capelan de țară.

Festivitatea de înmormântare a episcopului defunct a fost una extrem de fastuoasă, ceea ce constituie de fapt o particularitate a Bisericii Grecești. O mulțime de clerici îmbrăcați în veșminte de mătase, cusute bogat cu broderii de argint și aur, trei preoți purtând însemnele episcopale: crucea, mitra și o evanghelie mare; mulți membri ai sfatului bătrânilor din împrejurimi, îmbrăcați în port valah, ducând prapori, iar elevii cu învățătorii lor s-au mișcat într-un cortegiu bine organizat, la care i s-a adăugat, după cum este și firesc, un omagiu pe măsura demnității adormitului și din partea autorităților. În ilustrație, cortegiul este surprins în momentul deplasării sale pe lângă cazarma militară spre cartierul iozefin și nu a fost cu puțință să sublinieze decât partea caracteristică a acestuia. Portretul episcopului este redat întru totul cu fidelitate, acesta fiind

îmbrăcat cu bogatele veșminte arhieresti împodobit cu omoforul și mitra arhierască pusă deoparte.

Sursă: Mircea-Gheorghe Abrudan, „Un necrolog nemțesc al episcopului Vasile Moga (+17 octombrie 1845)”, în *Telegraful Român*, număr 37-40/1, 2015, p. 9.

DOCUMENT 5:

Constantin von Wurzbach, *Vasile Moga episcopul valahilor greco-neuniți din Transilvania*

Pentru a aprecia în mod corect situația lui Moga, trebuie făcute câteva precizări referitoare la Biserica greacă din imperiu. Credincioșii acesteia locuiesc în douăsprezece provincii diferite ale coroanei, însă într-un procent mai mare doar în Galiția, Bucovina, Dalmația, Ungaria, Serbia și Banatul Timișan, Croația și Slavonia, Transilvania și teritoriul graniței militare. În aceste provincii sunt în total șapte milioane și jumătate de creștini de rit grec, aceștia fiind însă dezbinați în așa-numiți creștini uniți și neuniți. În Transilvania, unde a viețuit episcopul Moga, populația totală înregistrează peste 2.300.000 de suflete, dintre care mai mult de jumătate sunt valahi și câțiva sârbi. Aceștia îi aparțin în totalitate Bisericii grecești, dar se împart în uniți și neuniți, cei din urmă numărând peste 600.000 de suflete. Această dezbinare în greci uniți și neuniți, cu toate că este una religioasă, are totuși o origine politică, iar formarea unei Biserici greco-catolice în Transilvania este legată de dificultăți felurite. În timp ce ține cu fermitate toate dogmele inițiale ale Bisericii grecești, aceasta îl recunoaște pe papă drept superiorul ei; preoții ei având voie să se

căsătorească și să folosească limba poporului în cultul liturgic. Prin această unire trebuia ca legăturile care legau poporul valah, sau în primul rând pe preoții săi-a căror influență asupra poporului este cunoscută a fi una majoră pretutindeni-de Austria să fie fortificate mai strâns prin Roma. Rămânând ancorat în trecut, cea mai mare parte a poporului valah s-a opus cu tărie acceptării acestei uniri, chiar și formale, cu Biserica catolică, astfel că în anumite locuri au trecut la unire doar preoții, nu însă și poporul. Cele mai bune rezultate ale unirii s-au înregistrat în Galiția unde s-au unit și au rămas fideli Bisericii catolice aproape 2.200.000 de credincioși, între aceștia numărându-se foarte puțini indivizi care au respins această unire. În Transilvania și Ungaria această dezbinare s-a petrecut în anul 1697. Episcopul Teofil al II-lea a fost cel care a trecut la unire în anul menționat. Imediat după trecerea lui Teofil, preoții neuniți ai valahilor nu au mai avut un episcop în Transilvania, astfel că au fost nevoiți să recurgă în vederea dobândirii tainei preoției la episcopii din Moldova și Valahia. Însă din moment ce această relație bisericească devenise îngrijorătoare din punct de vedere politic și a generat o serie de tulburări, grecii neuniți transilvăneni au fost supuși, din punct de vedere al exercitării puterii episcopale, episcopului grec al Budei. În cele din urmă împăratul Iosif al II-lea a restabilit în anul 1784 episcopia greco-neunită a Transilvaniei, iar dieta din anul 1791 i-a reglementat situația. De atunci episcopul valahilor neuniți este ales de către un sinod, format din 41 de arhidiaconi sau 41 de protopopi-numiți și protopresbiteri sau decani-în prezența unui comisar imperial, sinodul propunându-i împăratului trei persoane potrivite dintre care cel mai bine recomandat de către guvernul țării este numit episcop de către monarh. Acesta își are reședința în orașul Sibiu și primește pe lângă salariul său anual de 4000 de florini și taxele stolare de hirotonie din partea tuturor clericilor

greco-neuniți din Transilvania, el este superiorul tuturor bisericilor țării care aparțin acestui rit și e sufragane al mitropolitului din Carloviț. Episcopul Moga a devenit episcop al valahilor neuniți din Transilvania în anul 1810 și chiar și către dânsul s-au îndreptat încercări felurite pentru a fi mișcat spre unirea cu Roma. Însuși nunțiul apostolic pe lângă Curtea Imperială austriacă, monseniorul de Luca, a călătorit personal în Transilvania pentru ca prin puterea convingerii să producă această atât de mult dorită unire. Biserica unită oferă o serie de beneficii, de exemplu din partea statului se fac anumite lucruri pentru instituțiile ei școlare și pentru alte scopuri bisericești, atenții de care neuniții nu se bucură. Totuși, episcopul Vasile Moga nu a putut fi câștigat, ci s-a opus cu o tărie consecventă tuturor ispitelor unirii. Datorită moderatelor sale venituri anuale a renunțat în mod hotărât la avantaje exterioare, care puteau fi dobândite doar cu prețul sacrificării acestor venituri, ceea ce îi fusese foarte clar și dânsului. Însă în clipa în care a murit s-a văzut venerația de care se bucura în întreaga țară. Episcopul era văzut de către toți păstoriții săi drept un sfânt, astfel că de aproape și de departe mulți au venit să-i aducă un ultim omagiu răposatului. Așa se explică faptul că slujba de înmormântare a căpătat un caracter neobișnuit de fastuos. Cu toate că veniturile arhieresti ale lui Moga erau destul de mici, el a izbutit să strângă ceva avere, din cuantumul acesteia afierosind 29.000 de florini pentru fundații religioase și de binefacere. Însă situația globală a diecezei nu era între cele mai fericite, iar lipsurile de fiecare zi erau tocmai dintre cele mai grele. Cu gradul de școlarizare în popor se stătea foarte prost, dar nici nu se putea sta altfel din moment ce însăși preoțimea eparhială era într-un grad foarte mare needucată, școlile erau lăsate în paragină, iar un popor receptiv și ușor de

câștigat pentru o situație politică și bisericească mai bună a rămas foarte înapoiat în dezvoltarea sa intelectuală.

Sursă: Mircea-Gheorghe Abrudan, „O biografie austriacă de secol XIX a episcopului Vasile Moga-la 240 de ani de la nașterea lui”, în *Telegraful Român*, număr 41-44, 2014, p. 5.

ANEXE FOTOGRAFICE

**Figura 1: Portret episcop Vasile Moga
(Sursă: galeria ierarhilor Sibiu)**

Figura 2: Portret episcop Vasile Moga
(Sursă: „Illustrierte Zeitung”, 6 martie 1846)

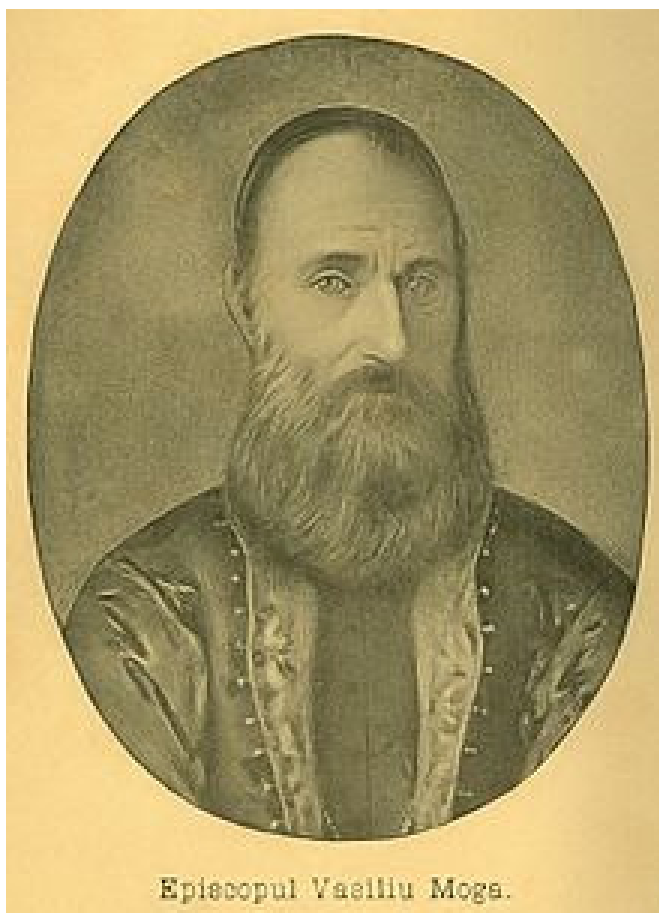

Figura 3: Portret episcop Vasile Moga
(Sursă: Ilarion Pușcariu, *Documente pentru limbă și istorie*, tom I, Sibiu, Tipografia Archidieceșană, 1889, coperta 2)

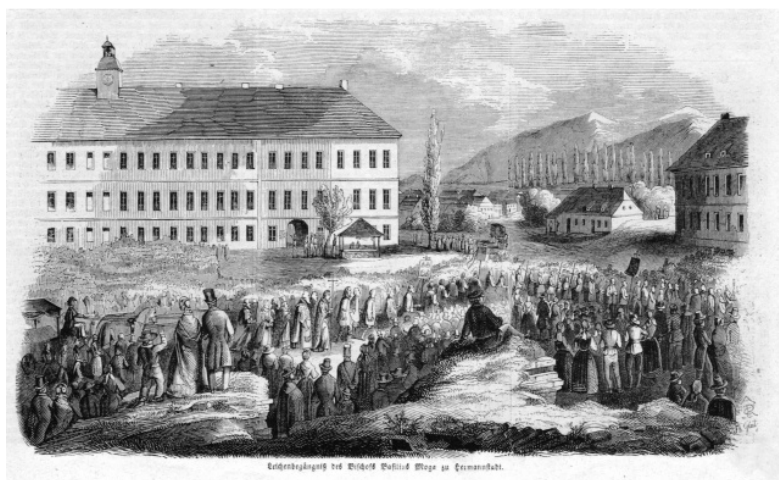

Figura 4: Cortegiul funerar al episcopului Vasile Moga
(Sursă: „Illustrierte Zeitung”, 6 martie 1846)

Figura 5: Biserica „Învierea Domnului” Sebeș, ctitorie a episcopului
Vasile Moga (Sursă: Călin Anghel, *Evoluția urbanistică a orașului Sebeș*,
Alba-Iulia, Editura Altip, 2011, p. 191)

Figura 6: Monumentul funerar al episcopului Vasile Moga
(Sursă: Biserica „Buna Vestire”/Biserica din Groapă Sibiu)

Figura 7: Sigiliul episcopului Vasile Moga (refăcut de Ana Platon)

MIHAI-OCTAVIAN GROZA

-fișă de autor-

- n. 28 octombrie 1991, Sebeș, județ Alba;
- 1998-2006: studii primare și gimnaziale, Școala cu clasele I-VIII „Silviu Cărpinișianu” Sebeș;
- 2006-2010: studii liceale, secția științe socio-umane, Colegiul Național „Lucian Blaga” Sebeș;
- 2010-2013: studii licență, secția istorie, Facultatea de Istorie și Filosofie, Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca;
- 2013-2015: studii masterat, istoria și socio-antropologia epocii moderne, Facultatea de Istorie și Filosofie, Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca;
- 2015-prezent: studii doctorat, istorie modernă, Școala Doctorală „Studii de Populație și Istoria Minorităților”, Facultatea de Istorie și Filosofie, Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca;
- 2013-2014: redactor al revistei *Astra Salvensis*, revistă de istorie și cultură editată de Despărțământul ASTRA Năsăud, Cercul Salva; din 2014: redactor-șef;
- 2013-prezent: redactor al revistei *Sebeșul povestit*, revistă de istorie și cultură editată de Asociația G. I. S. A. S. Sebeș;
- 2014-prezent: fondator și președinte al Despărțământului ASTRA „Vasile Moga” Sebeș;
- 2015-prezent: fondator și director al anuarului *Astra Sabesiensis*;
- 2017-prezent: consilier al Comitetului Parohial al Bisericii „Învierea Domnului” Sebeș, parohia I, sector 1;
- 2015 (28 aprilie-28 mai): organizator al campaniei „O carte pentru Craiul Munților”, campanie organizată cu scopul constituirii fondului documentar al Complexului Muzeal din comuna Avram Iancu;

- 2015-prezent: organizator, pentru două ediții, a Taberei de Cultură și Civilizație Românească „Acasă la noi” (pentru grupuri din Anenii Noi și Strășeni, Republica Moldova);
- 2015-prezent: organizator „Seara Eminescu” (Sebeș);
- 2016-prezent: inițiator și coordonator al colecției editoriale „Personalități marcante ale Sebeșului”;
- 2016-prezent: inițiator și coordonator al programului „Biblioteca tânărului istoric”, program ce și-a propus susținerea tinerilor elevi și studenți pasionați de cercetarea trecutului;
- 2016 (31 martie): „Studentul anului 2015” (secțiunea științe sociale), distincție oferită de Uniunea Studenților din România;
- 2016 (9 mai): Placheta Omagială „*Foaia Diecezană*. Publicație oficială a Episcopiei Caransebeșului. 130 de ani de la prima apariție (1886-2016)”, oferită de Episcopia Ortodoxă Română a Caransebeșului;
- 2015 (8 noiembrie): diplomă de merit și recunoștință, oferită de Despărțământul ASTRA „Timotei Cipariu” Blaj, cu ocazia jubileului ASTRA Rediviva-25, în semn de prețuire pentru slujirea cu devotament a ASTREI și promovarea idealurilor astriste;
- 2016 (4 noiembrie): diplomă de excelență, oferită de Despărțământul ASTRA „Timotei Cipariu” Blaj, în semn de prețuire și recunoaștere a contribuției la dezvoltarea și afirmarea revistei *Astra Blăjeană*, la 20 de ani de la apariție;
- 2017 (24 iulie): diplomă de excelență, oferită de Uniunea Artiștilor Plastici, Sucursala Sebeș, pentru merite deosebite în promovarea limbii, culturii și spiritualității românești;
- 2017 (11 noiembrie): diplomă de onoare, pentru participarea la cea de-a V-a sesiune a Cenaclului Național „Gând Românesc”-Alba-Iulia;

-2018 (2 martie): premiul al II-lea al Arhivelor Naționale ale României în cadrul „Premiilor Arhivelor Naționale”, ediția a VIII-a, 2017;

-conferințe organizate: „240 de ani de la nașterea episcopului sebeșean Vasile Moga” (Sebeș, 5 decembrie 2014), „100 de ani de la declanșarea Primului Război Mondial. Contribuția sebeșenilor la război și Marea Unire” (Sebeș, 5 decembrie 2014), „Fragmente din trecut. Tinerii cercetători și istoria” (Cluj-Napoca, 27-29 martie 2015), „Sebastian Stanca (1878-1947): un cleric-cărturar din Sebeșul de altădată” (Sebeș, 7 martie 2016), „Historia magistra vitae. Noi teme pe agenda de cercetare” (Cluj-Napoca, 8-9 aprilie 2016), „Colocviile Vasile Moga” (Sebeș, edițiile I-IV, 2014-2017);

-participări la conferințe naționale și internaționale (Veliko Tarnovo, Cluj-Napoca, Alba-Iulia, Aiud, Deva, Sibiu, Timișoara, Arad, Caransebeș, Oravița, Oradea, Sebeș, Târgu-Jiu, Suceava);

-participări la Congresul Național al Istoricilor din România-edifiția I (Cluj-Napoca, 25-28 august 2016), Congresul Național de Istorie a Presei-edifiția a X-a (Cluj-Napoca, 31 martie-1 aprilie 2017);

-colaborator al unor reviste de specialitate, precum: *Apulum* (Alba-Iulia), *Analele Banatului* (Timișoara), *Analele Aradului* (Arad), *Revista Istorică* (București), *Sentenția* (Târgu-Jiu), *Studium* (Galați), *Tabor* (Cluj-Napoca), *Terra Sebs. Acta Musei Sabesiensis* (Sebeș), *Transilvania* (Sibiu);

-colaborator al unor reviste de cultură și popularizare, precum: *Astra Blăjeană* (Blaj), *Caiete Silvane* (Zalău), *Cafeneaua Băniei* (Craiova), *Der Unterwald* (Sebeș), *Gând Românesc* (Alba-Iulia), *Pisanii Sângeorșene* (Sângeorz-Băi), *Revista Română* (Iași), *Sebeșul povestit* (Sebeș), *Sebeșanul* (Sebeș), *Telegraful Român* (Sibiu);

-voluntariat: campania umanitară „Hai la o cafea”, edițiile VII (2013) și VIII (2014); membru al echipei de biblio-voluntari de pe lângă Biblioteca Municipală „Lucian Blaga” Sebeș;

Activitate științifică

Volume, ediții de documente

- 1) *Documente privind activitatea Consiliului Național Român din Alba-Iulia*, Sebeș, Editura Emma Books, 2012, 230 p. (ISBN 978-606-8378-31-2);
- 2) *Senatul Militar Român Central al Ofițerilor și Soldaților din Viena (31 octombrie-27 noiembrie 1918)*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2015, 245 p. (ISBN 978-973-109-554-7);
- 3) *Romanians Defending Vienna. The Romanian Central Military Senate of the Officers and Soldiers*, Saarbrücken, Éditions Universitaires Européennes, 2017, 94 p. (ISBN 978-3-639-73112-5)-în colaborare cu Diana-Maria Dăian, Iuliu-Marius Morariu;

Reeditări

- 1) Sebastian Stanca, *Contribuția preoțimii române din Ardeal la Războiul pentru Întregirea neamului (1916-1919)*, ediție, studiu introductiv, note și indici de Mihai-Octavian Groza și Mircea-Gheorghe Abrudan, Deva/Cluj-Napoca, Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei/Editura Argonaut, 2015, 314 p. (ISBN 978-606-8692-14-2);
- 2) Ilie Stricatu, *Pe cărările destinului. Romanul unei vieți trăite (1914-1918)*, ediție, studiu introductiv, note și indici de Mihai-Octavian Groza, Gabriela-Margareta Nisipeanu, Iuliu-Marius Morariu,

Cluj-Napoca, Editura Argonaut/Editura Mega, 2017, 196 p. (ISBN 978-973-109-582-0/978-606-543-855-2);

Volume coordonate

- 1) *Sebastian Stanca (1878-1947). Un cleric cărturar din Sebeșul de altădată*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2016, 234 p. (ISBN 978-973-109-696-4)-în colaborare cu Gabriela-Margareta Nisipeanu, Iuliu-Marius Morariu;
- 2) *Historia magistra vitae. Noi teme pe agenda de cercetare. Lucrările Conferinței Naționale Cluj-Napoca, 8-9 aprilie 2016*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2017, 453 p. (ISBN 978-973-109-758-9)-în colaborare cu Gabriela-Margareta Nisipeanu, Andrei Păvălean, Diana-Maria Dăian, Daniela-Maria Stanciu;
- 3) *Istoria ca mod de viață. In honorem profesor Ana Filip*, Cluj-Napoca/Sibiu, Editura Napoca Star/Editura Asociațiunii ASTRA, 2017, 221 p. (sub tipar)-în colaborare cu Maxim (Iuliu-Marius) Morariu, Romana Fetti;

Studii în reviste de specialitate, volume colective interne și internaționale (selecție)

- 1) „În Statele Unite ale Americii pentru cauza românească. Voluntarii români din America în anii Primului Război Mondial”, în volumul *Arc peste timp-Încoronarea visului de Unire. Lucrările Simpozionului Național de Istorie 15 octombrie 2012*, Alba-Iulia, 2012, pp. 160-165 (ISBN 978-606-8131-49-8)-în colaborare cu Rodica Groza;
- 2) „Preoții români transilvăneni pe fronturile Marelui Război”, în volumul *Scrieri pe alese. Lucrările Conferinței Naționale „O filă de istorie: om, societate, cultură în secolele XVII-XXI”*, coordonat de Anamaria

Macavei, Roxana Dorina Pop, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2012, pp. 369-382 (ISBN 978-973-595-474-1);

3) „Sebeșul și Primăvara Popoarelor”, în *Astra Salvensis*, an I, număr 1, 2013, pp. 41-64 (ISSN 2344-1887);

4) „Cu vicarul Iacob Popa în Rusia pentru cauza românească. Activitatea de recrutare a voluntarilor dintre prizonierii români transilvăneni (1917-1918)”, în *Terra Sebsv. Acta Musei Sabesiensis*, număr 5, 2013, pp. 419-427 (ISSN 2066-9143);

5) „Proiecte privind crearea Legiunii Române din America și propaganda în favoarea unirii Transilvaniei cu Regatul României (1917-1918)”, în *Sentenția*, număr IV, 2013, pp. 79-91 (ISSN 2248-2342);

6) „Blajul și Marea Unire. Pagini din activitatea Consiliului Național Român din Blaj (noiembrie 1918-februarie 1919)”, în *Astra Salvensis*, an I, număr 2, 2013, pp. 46-53 (ISSN 2344-1887);

7) „Pagini din „memorialistica mărunță” a Primului Război Mondial. Însemnările lui Radu Mărgear”, în *Astra Salvensis*, an II, număr 3, 2014, pp. 88-98 (ISSN 2344-1887);

8) „Date privind istoria învățământului sebeșean (capitol al lucrării „Poveste de școlar...””, în volumul *Sebeș-istorie și tradiții locale*, coordonat de Ionuț Costea, Sebeș, Editura Emma Books, 2014, pp. 14-46 (ISBN 978-606-8378-54-1)-în colaborare cu Rodica Groza;

9) „Pagini din istoria orașului Sebeș-momentul 1848-1849”, în volumul *Sebeș-istorie și tradiții locale*, coordonat de Ionuț Costea, Sebeș, Editura Emma Books, 2014, pp. 72-107 (ISBN 978-606-8378-54-1);

10) „Sebeșul și Marea Unire. Aspecte privind activitatea Consiliului Național Român din Sebeș (3 noiembrie 1918-13 februarie 1919)”, în volumul *Sebeș-istorie și tradiții locale*, coordonat

de Ionuț Costea, Sebeș, Editura Emma Books, 2014, pp. 126-155 (ISBN 978-606-8378-54-1);

11) „Un cleric-cărturar uitat. Protopop stavrofor Sebastian Stanca”, în *Astra Salvensis*, an II, număr 4, 2014, pp. 85-93 (ISSN 2344-1887);

12) „Alba-Iulia, permanență în optica națională. Aspecte privind activitatea Consiliului Național Român din Alba-Iulia (noiembrie 1918-ianuarie 1919)”, în volumul *Imaginea în istorie. Tipologii în societatea de ieri și de azi*, coordonat de Anamaria Macavei, Roxana Dorina Pop, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2014, pp. 181-191 (ISBN 978-973-109-493-9);

13) „Din istoria culturală a Primului Război Mondial: „Religia războiului”. Studiu de caz: Românii ortodocși din armata austro-ungară”, în volumul *Tinerii istorici și cercetările lor*, I, coordonat de Nicolae Dumbrăvescu, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2014, pp. 195-212 (ISBN 978-973-109-496-0);

14) „Despre activitatea preoților militari români transilvăneni în perioada Primului Război Mondial (1914-1919)”, în volumul *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, VIII, coordonat de Doru Sinaci, Emil Arbonie, Arad, „Vasile Goldiș” University Press, 2014, pp. 532-545 (ISBN 978-973-664-439-9);

15) „Consiliul Național Român din Blaj versus Consiliul Național Român din Alba-Iulia. Rivalitate sau colaborare?”, în volumul *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, IX, coordonat de Doru Sinaci, Emil Arbonie, Arad, „Vasile Goldiș” University Press, 2014, pp. 126-136 (ISBN 978-973-664-439-9);

16) „Kurze Geschichte der rumanischen Gemeinschaft in Mühlbach”, în volumul *Am Kreuzweg der Geschichte. Mühlbach im Unterwald*, coordonat de Gerhard M. Wagner, Bayern, Frick

Kreativbüro&Onlinedruckerei, 2014, pp. 435-439 (ISBN 978-3-00-047171-1);

17) „Activitatea Consiliului Național Român din Sebeș și contribuția sebeșenilor la Marea Unire (noiembrie 1918-februarie 1919)”, în volumul *Sebeș, timp regăsit. Lucrările Conferinței „100 de ani de la declanșarea Primului Război Mondial. Contribuția sebeșenilor la război și Marea Unire (5 decembrie 2014)”*, coordonat de Rodica Groza, Sebeș, Editura Emma Books, 2014, pp. 139-174 (ISBN 978-606-8378-69-5);

18) „Die Religion des Großen Krieges widerspiegelt in Memoirs”, în *Astra Salvensis*, an III, număr 5, 2015, pp. 105-115 (ISSN 2344-2887)–în colaborare cu Daniela-Maria Stanciu;

19) „Cine a scris despre noi? Sebeșul în viziunea călătorilor străini (secolele XVI-XIX)”, în *Astra Sabesiensis*, număr 1, 2015, pp. 11-36 (ISSN 2957-8150);

20) „Un cleric cărturar astrist uitat: protopop stavrofor doctor Sebastian Stanca (1878-1947). Viața, activitatea și opera”, în *Analele Aradului*, an I, număr 1, 2015, pp. 614-630 (ISSN 2457-9939);

21) „Din istoria mai puțin cunoscută a Marelui Război. Instituirea „graniței culturale”, arestarea, încarcerarea și deportarea preoților români transilvăneni în Ungaria (1916-1918)”, în *Astra Salvensis*, an III, număr 6, 2015, pp. 43-61 (ISSN 2344-1887);

22) „Un arhiereu uitat și epoca sa. Biserică, societate și cultură în vremea episcopului Vasile Moga (1811-1845)”, în volumul *Tinerii istorici și cercetările lor*, II, coordonat de Nicolae Dumbrăvescu, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2015, pp. 37-51 (ISBN 978-973-109-557-8);

23) „Pagini din activitatea Senatului Militar Român Central al Ofițerilor și Soldaților din Viena (31 octombrie-27 noiembrie 1918)”, în volumul *Consemnări despre trecut. Societate și imagine de-a*

lungul timpului, coordonat de Anamaria Macavei, Roxana Dorina Pop, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2015, pp. 199-210 (ISBN 978-973-595-808-4);

24) „Drumul spre Alba-Iulia trece prin Viena. Activitatea Senatului Militar Român Central al Ofițerilor și Soldaților din Viena (31 octombrie-27 noiembrie 1918)”, în volumul *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, X, coordonat de Doru Sinaci, Emil Arbonie, Arad, „Vasile Goldiș” University Press, 2015, pp. 163-179 (ISBN 978-973-664-439-9);

25) „Religia Marelui Război reflectată în textele memorialistice”, în volumul *Primul Război Mondial. Perspectivă istorică și istoriografică/World War I. A Historical and Historiographical Perspective*, coordonat de Ioan Bolovan, Gheorghe Cojocaru, Oana Mihaela Tămaș, Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane/Presa Universitară Clujeană, 2015, pp. 85-95 (ISBN 978-606-8694-02-3/978-973-595-855-8);

26) „Românii apărând Praga. Fragmente din activitatea Legiunii Române din Praga (30 octombrie-24 noiembrie 1918)”, în volumul *Fragmente din trecut. Tinerii cercetători și istoria*, coordonat de Anamaria Macavei, Diana-Maria Dăian, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2015, pp. 235-242 (ISBN 978-973-595-876-3);

27) „Activitatea Senatului Militar Român Central al Ofițerilor și Soldaților din Viena (31 octombrie-27 noiembrie 1918)”, în volumul *Multiculturalism, identitate și diversitate. Perspective istorice. In onorem profesor universitar doctor Rudolf Gräf la împlinirea vârstei de 60 de ani*, coordonat de Iosif Marin Balog, Ioan Lumperdean, Loránd Mádly, Dumitru Țeicu, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2015, pp. 517-531 (978-606-543-667-1);

28) „Județul Alba în toamna și iarna anului 1918. Memoria

revoluției și a violenței revoluționare”, în volumul *Tinerii istorici și cervetările lor*, III, coordonat de Nicolae Dumbrăvescu, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2016, pp. 131-140 (ISBN 978-973-109-637-7);

29) „Un colaborator destoinic și „prim sfetnic” al episcopului Nicolae Ivan: protopopul cărturar Sebastian Stanca (1878-1947)”, în *Tabor*, an X, număr 2, 2016, pp. 86-106 (ISSN 1843-0287)-în colaborare cu Mircea-Gheorghe Abrudan;

30) „Dimensiunea violentă a revoluției transilvănene și băănățene de la finele Marelui Război reflectată în memoria colectivă”, în *Astra Sabesiensis*, număr 2, 2016, pp. 159-168 (ISSN 2957-8150);

31) „The Politic Action of the Transylvanian Social-Democrats from the Autumn and the Winter of the Year 1918 as reflected in the Romanian Historiography (1919-2016)”, în *Astra Sabesiensis*, număr 2, 2016, pp. 203-220 (ISSN 2957-8150)-în colaborare cu Diana-Maria Dăian;

32) „Un corpus documentar cenzurat din monografia *Donățești de ani de la Unire* de Tiron Albani (1938)”, în volumul *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, XI, coordonat de Doru Sinaci, Emil Arbonie, Arad, „Vasile Goldiș” University Press, 2016, pp. 315-349 (ISBN 978-973-664-803-3);

33) „Transylvania and Banat in the Autumn and Winter of 1918. The Revolutionary Violence as Reflected in Memoirs”, în volumul *World War I. The Other Face of the War*, coordonat de Ioan Bolovan, Rudolf Gräf, Harald Heppner, Oana Mihaela Tămaș, Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane/Presă Universitară Clujeană, 2016, pp. 151-161 (ISBN 978-606-8694-61-0/978-606-37-0069-9);

34) „Aspecte privind înființarea și activitatea Consiliului Național Român din Cugir (noiembrie 1918-martie 1919)”, în *Astra Salvensis*, an IV, număr 8, 2016, pp. 147-159 (ISSN 2344-1887);

- 35)** „Displacements of Populations in the Years of the Great War. The Arrest, the Incarceration and the Deportation of the Romanian Transylvanian Priests in the West Hungary (1916-1918)”, în volumul *Między Geopolityką a Emigracją*, coordonat de Robert Mieczkowski, Warszawa, Armagraf, 2016, pp. 11-32 (ISBN 978-83-65121-50-9)-în colaborare cu Diana-Maria Dăian;
- 36)** „Sebastian Stanca (1878-1947): un cleric-cărturar din Sebeșul de altădată. Medalion bio-bibliografic”, în volumul *Sebastian Stanca (1878-1947). Un cleric cărturar din Sebeșul de altădată*, coordonat de Mihai-Octavian Groza, Gabriela-Margareta Nisipeanu, Iuliu-Marius Morariu, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2016, pp. 51-71 (ISBN 978-973-109-696-4);
- 37)** „Sebastian Stanca, istoric al Bisericii Ortodoxe din Sebeș”, în volumul *Sebastian Stanca (1878-1947). Un cleric cărturar din Sebeșul de altădată*, coordonat de Mihai-Octavian Groza, Gabriela-Margareta Nisipeanu, Iuliu-Marius Morariu, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2016, pp. 159-196 (ISBN 978-973-109-696-4);
- 38)** „Un ierarh și epoca sa. Viața și activitatea episcopului Vasile Moga (1774-1845) reflectate în istoriografia românească”, în volumul *Slujire și educație. Lucrările Simpozionului Internațional: Caransebeș, 9-10 mai 2016*, coordonat de Daniel Aron Alic, Cluj-Napoca/Caransebeș, Presa Universitară Clujeană/Editura Episcopiei Caransebeșului, 2016, pp. 652-666 (ISBN 978-606-37-0116-0/978-606-8458-21-2)-în colaborare cu Iuliu-Marius Morariu;
- 39)** „The Romanian Central Military Senate of Officers and Soldiers from Vienna (31st October-27th November 1918)”, în volumul *„The Unknown War” from Eastern Europe. Romania Between Allies and Enemies (1916-1918)*, coordonat de Claudiu-Lucian Topor, Alexander Rubel, Iași/Konstanz, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”/Hartung-Gorre Verlag, 2016, pp. 157-

172 (ISBN 978-606-714-326-3/978-3-86628-579-8)-în colaborare cu Diana-Maria Dăian;

40) „Lucian Blaga: Memorialist of the First World War and of the Events preceding the Great Union”, în *Studium. The Journal of BA, MA and PhD Students in History*, număr X, 2017, pp. 81-94 (ISSN 2248-2164)-în colaborare cu Diana-Maria Dăian;

41) „*The Religion of the Great War* as Reflected in the Memoirs of the Romanians from Transylvania and Banat”, în volumul *Education, Religion, Family in the Contemporary Society*, coordonat de Ion Albulescu, Adriana-Denisa Manea, Iuliu-Marius Morariu, Saarbrücken, Lambert Academic Publishing, 2017, pp. 215-227 (ISBN 978-3-659-83439-4);

42) „Aspecte privitoare la educație, morală și familie în paginile revistei *Renașterea* de la Cluj din anul 1928”, în *Astra Salvensis*, an V, număr 9, 2017, pp. 153-159 (ISSN 2344-1887)-în colaborare cu Iuliu-Marius Morariu;

43) „Un document inedit despre implicarea episcopului Vasile Moga în „procesul morilor” din Sebeș”, în volumul *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, XII, coordonat de Doru Sinaci, Emil Arbonie, Arad, „Vasile Goldiș” University Press, 2017, pp. 263-277 (ISBN 978-973-664-836-6);

44) „Mișcarea social-democrată transilvăneană în toamna și iarna anului 1918”, în volumul *Supremum vale Nicolae Bocșan (1947-2016)*, coordonat de Gabriela Șerban, Silviu Fericiug, Timișoara, Editura Nepsis, 2017, pp. 44-61 (ISBN 978-606-8832-19-7);

45) „Prizonieri români în lagărele din Germania și Austro-Ungaria (1916-1918). Aspecte privind viața în captivitate reflectate în memorialistică”, în volumul *Tinerii istorici și cercetările lor*, IV, coordonat de Nicolae Dumbrăvescu, Gheorghe Dumbrăvescu, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2017, pp. 107-118 (ISBN 978-973-109-575-2);

- 46) „Însemnări din „temnițele Clujului”. Experiența „graniței culturale” reflectată în memoriile preotului transilvănean Septimiu Popa (1916)”, în volumul *Simpozionul Internațional „Jertfă și mărturisire”. Episcopia Caransebeșului, Oravița, 24-25 aprilie 2017*, coordonat de Casian Rușeț, Cluj-Napoca/Caransebeș, Presa Universitară Clujeană/Editura Episcopiei Caransebeșului, 2017, pp. 622-630 (ISBN 978-606-8458-22-9/978-606-37-0277-8);
- 47) „Viața și activitatea episcopului Vasile Moga (1774-1845), reflectate în presa bisericească românească”, în volumul *Tradiții ale presei religioase din România*, coordonat de Carmen Tâgșorean, Ilie Rad, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2017, pp. 375-383 (ISBN 978-606-37-0195-5);
- 48) „Țiron Albani (1887-1976), un luptător pentru Unire mai puțin cunoscut. Medalion bio-bibliografic”, în *Analele Aradului*, an III, număr 3, 2017, pp. 605-616 (ISSN 2457-9939);
- 49) „Un memorialist transilvănean mai puțin cunoscut al Primului Război Mondial: căpitanul Ilie Stricatu”, în *Astra Sabesiensis*, număr 3, 2017, pp. 141-161 (ISSN 2957-8150);
- 50) „The Transylvanian Social-Democratic Movement in the Autumn and Winter of the Year 1918”, în *Astra Sabesiensis*, număr 3, 2017, pp. 205-219 (ISSN 2957-8150)-în colaborare cu Diana-Maria Dăian;
- 51) „Un ierarh transilvănean și epoca sa. Viața și activitatea episcopului Vasile Moga (1774-1845)”, în *Astra Sabesiensis*, supliment număr 1, 2017, „Un episcop și epoca sa. Vasile Moga (1774-1845)”, pp. 9-50 (ISSN 2957-8150);
- 52) „Viața și activitatea episcopului Vasile Moga (1774-1845) reflectate în istoriografia românească”, în *Astra Sabesiensis*, supliment număr 1, 2017, „Un episcop și epoca sa. Vasile Moga (1774-1845)”, pp. 51-71 (ISSN 2957-8150)-în colaborare cu Iuliu-Marius Morariu;

53) „Activitatea Gărzii Naționale Române a Marinarilor de la Pola (30 octombrie-22 noiembrie 1918)”, în *Apulum*, număr LIV, 2017, pp. 239-264 (ISSN 1013-428X);

80 de articole publicate în paginile unor reviste de cultură și popularizare, recenzii și note de lectură, cronici, evocări, editoriale.

INDICE DE NUME

A

Abrudan, Mircea-Gheorghe, 18, 24, 25, 27, 28, 29, 34, 35, 47, 56, 57, 58, 61, 65, 85, 88, 98, 104
Adamovici, Gherasim, 25, 27
Afrapt, Nicolae, 26, 54, 61
Albani, Tiron, 104, 107
Albulescu, Ioan, 106
Alic, Daniel, 12, 16, 67, 105
Andriescu, Bogdan, 22, 62
Androne, Ion, 53
Anghel, Atanasie, 23
Anghel, Călin, 31, 62, 92
Arbonie, Emil, 16, 55, 67, 101, 103, 104, 106
Ardeleanu, I., 80
Avacumovici, Pavel, 25

B

Baciul, Nicolae, 80
Balog, Marin, Iosif, 30, 65, 103
Balomirean, George, 53
Baloșescu, Isaia, 28, 52
Bánffy, Gheorghe, 28, 36, 52
Barițiu, George, 17, 44, 56, 65, 81
Barth, Johann, 43
Bădilă, Petre, 81
Băiulescu, B., 80
Bălășescu, Nifon, 43
Bărnăuțiu, Simion, 44

Bena, George, 53
Bethlen, Georg, 78, 79
Bițu, Voichița, 22, 62
Blaga, Lucian, 26, 61, 95, 98, 106
Bob, Ioan, 28, 46, 47
Boc, Ovidiu, 38, 49, 59, 65
Bocșan, Nicolae, 29, 45, 58, 61, 65, 106
Bogdan-Duică, Gheorghe, 58
Bojincă, Damaschin, 45
Bologa, Iacob, 77, 81
Bolovan, Ioan, 103, 104
Branu, I., 80
Brusanovski, Paul, 25, 40, 62
Buccow, Adolf, 23

C

Calinic, 29, 65
Cărpinișianu, Silviu, 95
Câmpeanu, Remus, 26, 62
Chengheleț, Pavel, 28
Cherescu, Pavel, 12, 35, 41, 42, 43, 66
Chirilovici, Sofronie, 23
Cipariu, Timotei, 44, 96
Ciuhandru, Gheorghe, 51, 62
Cloșca, 25
Cojocar, Gheorghe, 103
Costa, Ștefan, 28
Costea, Ionuț, 26, 66, 100, 101
Coția, Vasile, 29, 65

Crișan, 25
Cuza, Ioan, Alexandru, 105

D

Dăian, Diana-Maria, 99, 103,
104, 105, 106, 107
Diaconovici-Loga, Constantin,
45
Diacovici, Isaia, 51
Dima, Gheorghe, 15
Dobra, Petru, 43
Dobrei, Florin, 13, 19, 25, 62,
66
Dumbrăvescu, Nicolae, 16, 36,
66, 101, 104, 106
Dumitran, Daniel, 47, 62
Dunăreanu, Elena, 44, 62

E

Eminescu, Mihai, 96
Enyedi, 28
Eustatievici, Dimitrie, 10, 25,
40, 41

F

Feraru, Remus, 51, 62
Ferciug, Silviu, 106
Ferdinand I, 80
Fetti, Romana, 99
Filip, Ana, 99
Fleşer, Gheorghe, 26, 31, 53,
62
Francisc I, 9

Fronius, Mihail, 78
Fulea, Moise, 10, 39, 41, 42, 43,
52, 55

G

Gal, Jozef, 78
Gavrilă, Radu, 15, 18
Găvănescul, Constantin, 58
Gârdan, Gabriel-Viorel, 58, 61
Georgevici, Ioan, 24
Ghișa, Ciprian, 44, 47, 62, 67
Grabovski, Atanasie, 37
Grava, Alexandru, 45
Gräf, Rudolf, 103, 104
Groza, Mihai-Octavian, 12, 22,
26, 36, 55, 59, 63, 66, 67, 95,
98, 105
Groza, Rodica, 26, 66, 100, 101
Goldiș, Vasile, 17, 55, 67, 101,
103, 104, 106
Gyémánt, Ladislau, 49, 50, 56,
63, 68

H

Haines, Gheorghe, 28
Heppner, Harald, 104
Herbil, Ioan, 58, 61
Hitchins, Keith, 21, 55, 63
Horea, 25
Horvat, Francisc, 78
Huțovici, Nicolae, 9, 25, 27, 28,
52

I

Iancu, Avram, 43, 95
Ilie, Nicolae, 53
Ioanovici, Nestor, 28, 29, 52
Iorga, Nicolae, 27, 58, 63
Iosif II, 82, 86
Isaia, 74
Ivan, Nicolae, 104
Ivanov, Bogdan, 58, 61

J

Jinariu, Simion, 10
Jinga, Constantin, 51, 62

K

Kemeny, Francisc, 78
Klosius, Georg, 43

L

Laschner, Fr., Johann, 54, 55
Lazăr, Gheorghe, 10, 12, 15,
17, 27, 41, 45, 46, 52, 68
Leb, Ioan-Vasile, 58, 61
Lemeni, Ioan, 10, 44, 47, 48,
50, 51, 62
Lumperdean, Ioan, 103
Lupaș, Ioan, 12, 21, 26, 27, 28,
37, 41, 58, 59, 63, 68, 73
Lupulovici, Vasa, 58, 61

M

Macavei, Anamaria, 99, 100,
101, 103
Mádly, Loránd, 103
Magyari András, 45, 65
Maior, Petru, 28, 29, 48
Manea, Adriana-Denisa, 106
Marica, Em., George, 44, 63
Matei, 75
Matei, Ion, 9, 27, 68
Măcelariu, Ilie, 43
Mărgean, Radu, 100
Micu, Samuil, 44
Mieczkowski, Robert, 105
Mihai Viteazul, 15
Mihali, Teodor, 15, 18, 19
Mihuț, Ioan, 52
Moga, Avram, 26, 27, 53
Moga, Avram II, 26
Moga, Ilie, 26
Moga, Ion, 26
Moga, Ioan, „Teologul”, 10,
26, 41, 42, 43, 45, 52, 54, 55, 69
Moga, Ioan II, 26
Moga, Ioan III, 26
Moga, Moise, 26
Moga, Nicolae, 26
Moga, Petru, 26
Moga, Stan, 26
Moga, Vasile, 9, 10, 12, 15, 16,
17, 18, 19, 21, 22, 25, 26, 27,
28, 29, 31, 32, 34, 35, 36, 37,
38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45,
46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53,

54, 55, 56, 57, 58, 59, 65, 66,
67, 68, 69, 71, 73, 76, 77, 81,
85, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93,
94, 95, 97, 101, 105, 107
Moga, Zaharie, 26, 39, 53
Moise, 75
Moldovan, Ștefan, 44
Morariu, Iuliu-Marius, 12, 19,
22, 63, 67, 98, 99, 105, 106, 107
Moraru, Alexandru, 29, 65
Murgu, Eftimie, 26

N

Nägler, Thomas, 45, 65
Napoleon, 46
Nechitici, Ghedeon, 25
Nemeș, Ioan, 77, 78
Nicoară, Moise, 28, 29, 52
Nisipeau, Gabriela-Margareta,
22, 63, 98, 99, 105
Nopacsa, Ladislau, 78
Novacovici, Dionisie, 23, 24,
32, 35, 65

O

Oniț, George, 53
Opincar, Vintilă, 53
Oprea din Săliște, 23

P

Panovici, Ioan, 81
Panovici, Nicolae, 28
Paraschiv, Nicolae, 53

Pascu, Ștefan, 81
Pavel, 74
Păcurariu, Mircea, 12, 21, 23,
28, 29, 32, 37, 38, 39, 41, 42,
43, 46, 48, 49, 50, 63, 64, 65, 68
Păvălean, Andrei, 99
Pârvu, Sebastian, 26, 64
Platon, Ana, 18, 94
Pop, Aurelia, 44
Pop, Ioan-Aurel, 46, 45
Pop, Partenie, 12, 45, 68
Pop, Roxana, Dorina, 100, 101,
103
Popa, Aurelia, 62
Popa, Iacob, 100
Popa, Septimiu, 107
Popasu, Ioan, 44, 55, 83
Popea, Nicolae, 21, 36, 43, 58,
64
Popovici-Barcianu, Sava, 43
Popovici, Ioan, 9, 25, 27
Popovici, Ioan, 39
Prodan, David, 49, 51, 64
Pușcariu, Ilarion, 18, 33, 34, 38,
58, 61, 77, 91
Putnic, Iosif, 52

R

Rad, Ilie, 17, 67, 107
Radu, Iacob, 50, 68
Radosav, Doru, 26, 63
Rajacici, Iosif, 57
Raus, Vasile, 29, 65
Redei, Tereza, 77

Rhedey, Ludovic, 52
Rubel, Alexander, 105
Rustoiu, Ioana, 26, 31, 53, 62
Rușeț, Casian, 107

S

Salvan, Florin, 81
Samoilă, protopop, 53
Santei, Mihai, 53
Sarai, Visarion, 23
Schneider, Johann, 21, 64
Sinaci, Doru, 16, 55, 67, 101, 103, 104, 106
Sofronie de la Cioara, 23
Stanca, Sebastian, 12, 15, 22, 27, 29, 31, 32, 38, 39, 40, 46, 47, 48, 51, 52, 55, 58, 59, 63, 64, 66, 69, 97, 98, 99, 101, 104, 105
Stanciu, Daniela-Maria, 99, 101
Sterca-Șuluțiu, Alexandru, 44, 46
Stinghe, Sterie, 36, 61
Stratimirovici, Ștefan, 28, 36
Stricatu, Ilie, 98, 107

Ș

Șaguna, Anastasia, 37
Șaguna, Andrei, 11, 21, 22, 35, 37, 55, 56, 57, 58, 61, 63, 62, 63, 64, 65
Șerban, Gabriela, 106

T

Tămaș, Mihaela, Oana, 103, 104
Tempea, Radu, 52
Teofil II, 82, 86
Timotei, 74
Tipeiu, Ioan, 43
Todoran, Panaiot, 53
Topor, Claudiu-Lucian, 105
Török, Gaspar, 78

Ț

Țăgșorean, Carmen, 17, 67, 107
Țeicu, Dumitru, 103
Țichindeal, Dimitrie, 45

U

Ursu, Iosif, 53
Ursu, Mitea, 53

V

Varga, Attila, 30, 65
Vasici, Pavel, 44
Vulcan, Samuil, 28, 29, 50, 52, 68

W

Wagner, M., Gerhard, 101
Wurzbach, Constantin, 18, 56, 85

